

Middelnederlandse vertalingen van
Super modo vivendi (7de hoofdstuk) en
De libris teutonicalibus van
Gerard Zerbolt van Zutphen

door

J. DESCHAMPS

II. VERTALING(EN) van *DE LIBRIS TEUTONICALIBUS* *

A. DE BEWERKING VAN *DE LIBRIS TEUTONICALIBUS*
IN HS. KASSEL, LANDESBIBLIOTHEK, MS. THEOL.
FOL. 56 EN HS. BRUSSEL, KONINKLIJKE BIBLIO-
THEEK, 2285-301

De enige bewerking van *De libris teutonicalibus et de precibus vernaculis*, die er, voor zover we weten, in het Middelnederlands heeft bestaan, is ongelukkig slechts fragmentair bewaard gebleven. Hs. Kassel, Landesbibliothek, ms. theol. fol. 56, waarin de titel *Een verclaringhe van den duytschen boeken* is overgeleverd, heeft de bewerking ooit volledig bevat, maar jammer genoeg werden op één plaats acht en op een andere drie bladen uit het manuscript gesneden, zodat er slechts zeven van de achttien bladen over zijn gebleven. Gelukkig vullen de negen excerpten uit deze bewerking, die onder de titel *Licitum est laycis legere quosdam libros theutonicales* in hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek 2285-301 bewaard zijn gebleven, de leemten in het Kasselse handschrift gedeeltelijk aan. Sommige passages, die zowel in het Brusselse als in het Kasselse handschrift voorkomen, komen woordelijk of haast woordelijk overeen, waaruit we kunnen besluiten dat ze allebei fragmenten uit dezelfde Middelnederlandse bewerking van *De libris teutonicalibus* bevatten. De negen excerpten uit het Brusselse handschrift werden reeds in 1890 op weinig bevredigende wijze door Franz Jostes uitgegeven¹; de fragmenten in het Kasselse handschrift zijn tot nog toe onbekend gebleven.

* Het eerste deel van deze bijdrage verscheen in Handelingen XIV, blz. 67-108.

(1) F. Jostes, *Die Schriften des Gerhard Zerbolt van Zutphen « De libris teutonicalibus »*, Historisches Jahrbuch, XI, (1890), blz. 711-717.

Hs. Kassel, ms. theol. fol. 56 is een perkamenten codex, geschreven ca. 1450. Oorspronkelijk bestond het handschrift uit 191 bladen, met zwarte Romeinse cijfers van J tot CC gefolieerd (verkeerdelijk springt de foliëring echter van xC op C) en 18 ongefolieerde bladen, samen dus 209 folio's. Met tekstverlies werden er echter 24 folio's weggesneden, zodat het handschrift thans nog 185 folio's telt. Die overblijvende bladen hebben we met potlood van 1 tot 185 gefolieerd. Het blad meet 265 x 185 mm, de bladspiegel ca. 175 x ca. 120 mm. Elk blad is beschreven in twee kolommen, elke kolom telt 35 à 38 regels. Het handschrift werd door twee verschillende handen geschreven: de eerste kopiist schreef fol. 1 r° a - 74 v° b (littera textualis), de tweede fol. 75 r° a - 185 v° b (littera bastarda). De initialen, de lombarden, de paragraaftekens en de rode titels zijn in geheel het handschrift van dezelfde hand.

De hoofdinhoud van het handschrift bestaat uit 55, gedeeltelijk fragmentaire legenden, die allemaal uit de *Legenda aurea* van Jacobus de Voragine zijn vertaald, behalve vier, die aan de *Vitae patrum* en vier, die aan andere bronnen werden ontleend. Merkwaardig is dat de 47 legenden, die uit de *Legenda aurea* zijn vertaald, niet allemaal uit dezelfde vertaling werden overgenomen: 22 legenden zijn aan de meest verspreide vertaling ontleend, die in 1357 door de z.g. Bijbelvertaler van 1360 werd vervaardigd; 25 legenden zijn echter uit een minder verspreide vertaling overgenomen, die in het Noorden is ontstaan². Achter in het handschrift, op fol. 179 r° a - 185 v° b, bevinden zich de zeven overblijvende bladen van de achttien, die *Een verclaringhe vanden duytschen boeken* hebben bevat. Het handschrift zit nog in de oorspronkelijke bruine kalfslederen band op eiken borden; het voor- en het achterplat zijn onversierd; als sluiting dienden twee leren riempjes, die nu echter ontbreken. Midden op het papieren schutblad dat op de binnenzijde van het voorbord is geplakt, komt een eigendomsmerk voor, waaruit blijkt dat het handschrift afkomstig is uit het regularissenklooster Sint-Agnes aan de Tiers te Neerbosch (Nijmegen): Dit hoort in *sunte Agneten Cloester Gelegen buten nymmegen* op die tyrse. Het Sint-Agnesklooster werd in 1585 met het regularissenklooster Marienburg binnen de stad verenigd, welk klooster op 6

(2) Zie over de twee Middelnederlandse vertalingen van de *Legenda aurea* J. Deschamps, *De Middelnederlandse vertalingen van de Legenda aurea van Jacobus de Voragine*, Handelingen van het Twee en twintigste Nederlands Philologen-congres. Groningen, 1952, blz. 21-22

(3) Zie over dit klooster M. Schoengen, *Monasticon Batavum. II. De Augustijnse orden benevens de Broeders en Zusters van het Gemene Leven*. Amsterdam, 1941, blz. 133-134

juni 1592 op werd geheven. Hoe en wanneer het handschrift in de Landesbibliothek te Kassel is beland, hebben we niet kunnen achterhalen.

Hs. Brussel 2285-301 is een papieren codex, doorschoten met perkament, geschreven ca. 1460, tellend 240 bladen, met inkt door een moderne hand gefolieerd. Het blad meet 215 x 145 mm, de bladspiegel 160 x 94 mm. De bladen zijn, behalve fol. 45 r° - 53 v°, in één kolom beschreven. Daar de codex door verschillende kopiïsten werd geschreven en nergens gelinieerd werd, is het aantal regels per kolom erg afwisselend. Op fol. 36 r° - 42 r°, het gedeelte van het manuskript, waar zich de excerpten bevinden, die ons interesseren, bedraagt het aantal regels per kolom 30 à 32. Het is in dit verband overbodig de gedeelten te onderscheiden, die door de verschillende kopiïsten werden geschreven; we vermelden slechts dat fol. 3 r° - 44 v° door de eerste kopiïst in een littera cursiva werd vervaardigd.

Op fol. 2 r° - 32 v° bevat het manuskript een afschrift van *Super modo vivendi devotorum hominum simul commorantium*; eigenaardig is echter dat het 7de hoofdstuk dat immers over het lezen van geestelijke boeken in de landstaal handelt, voorop is geplaatst en de andere hoofdstukken daarna regelmatig op elkaar volgen behalve dan dat het 8ste hoofdstuk onmiddellijk op het zesde volgt.

Na dit traktaat volgt het door Everard Foec uitgebracht advies (fol. 32 v° - 35 r°), een korte samenvatting van het advies der Keulse juristen en van abt Arnold van Dickeninge en de vermelding van de veroordeling van de dominikaan Grabow op het Concilie van Konstanz op 31 mei 1419 (fol. 35 r° - 36 r°). Daarna volgen op fol. 36 r° - 42 r° onder de titel *Licitum est laycis legere quosdam libros theutonicales* negen excerpten uit *Een verclaringhe vanden duytschen boeken*, de enige Middelnederlandse teksten, die het handschrift bevat. De rest van het handschrift wordt ingenomen o.a. door het *Speculum peccatorum* van pseudo-Augustinus, het *Tractatus super cantica canticorum* van Alanus van Rijsel, het *Tractatus de tribus votis substantialibus* van Hendrik van Coesfeld. Het handschrift zit in een bruine kalfsleren band op kartonnen borden, waarvan slechts het leder van het voor- en het achterplat gedeeltelijk oorspronkelijk is, maar al de rest werd vernieuwd. Het manuskript is afkomstig uit het regulierenklooster Domus Beatae Mariae te Korsendonk bij Turnhout, zoals blijkt uit de aantekeningen op fol. 1 v°: «Iste liber pertinet monasterio canonicorum regularium in Korsendonc», op fol. 140 v°: «Iste liber est monasterij de korssendonc prope turnout in brabantia» en op fol. 182 v°: «Iste liber est monasterij de korssendonc prope turnout». Na de opheffing van het klooster op 13 april 1784 door Jozef II is het handschrift op

de Koninklijke Bibliotheek te Brussel terechtgekomen ⁴.

Een verclaringhe vanden duytschen boeken is geen letterlijke vertaling uit het Latijn, maar veeleer een bewerking ervan. Het algemene plan werd door de bewerker bijgehouden en in de bewerking komen geen bewijsplaatsen uit de H. Schrift of uit de geschriften van de kerkvaders voor die we niet in het Latijn aantreffen. Op sommige plaatsen heeft de bewerker zinnen of zinsneden onvertaald gelaten of een aantal Latijnse zinnen in één enkele Dietse zin samengevat. Op enkele plaatsen komen passages voor, waarvan het equivalent in het Latijn niet of slechts gedeeltelijk terug is te vinden. Treffend in dit verband is de volgende toegevoegde passage: « Ist dan zake dat die heylige scrift in aldus vele spraken is ghemaect ende ouersat. ende oec die heylighe leraers hebben hoer boeke ghemaect in manigherhande sprake. wat heeft dan duytsche sprake misdaen datmen die boeke der heylighen niet moet lesen in duytsche Of wat reden is datmen die heylighe scrift lesen mach in egipcier sprake. of ander sprake daer sie dat ghemeen volc in verstaet. Ende datmen sie niet en moet lesen in duytsche. daer en is te male gheen reden toe. Mer somighe menschen die noch reden aen en sien noch die woerde der heylighen. mer hoer eyghen goetduncken volghen die pleghen dit toe segghen. ende op goede duetsche boeke te spreken ».

Hieronder laten we nu de tekst van *Een verclaringhe vanden duytschen boeken* volgen, voor zover die in de vijf fragmenten uit het Kasselse en in de negen excerpten uit het Brusselse handschrift bewaard is gebleven. Waar passages én in het Kasselse én in het Brusselse handschrift voorkomen, geven we die naast elkaar uit, de Kasselse tekst links en de Brusselse tekst rechts. De fragmenten uit het Kasselse handschrift laten we telkens door een K met een exponent en de excerpten uit het Brusselse manuskript door een B met een exponent voorafgaan. De bedoeling van deze werkwijze is de tekst van *Een verclaringhe vanden duytschen boeken*, voor zover dat nog mogelijk is, opnieuw samen te stellen. Dat de negen excerpten uit hs. Brussel 2285-201, die in 1890 op weinig bevredigende wijze in een thans moeilijk toegankelijk tijdschrift werden gepubliceerd, hier opnieuw worden uitgegeven, zal niemand als overbodig beschouwen.

(4) Zie verder over dit handschrift J. Van den Gheyn, *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque Royale de Belgique II*. Brussel, 1902, nr. 1505, blz. 401-402; J. de Rooij, *Gerard Zerbolt van Zuiphen. I. Leven en geschriften*. Nijmegen-Utrecht-Antwerpen, 1936, blz. 337, nr. 121; zie over het regulierenklooster te Korsendonk en zijn bibliotheek o.a. F. Prims, *De O.-L.-V.-priorij te Korsendonk*. Antwerpen, 1947; D. De Bruyne, *De la provenance de quelques manuscrits*, *Revue Bénédictine*, XLVI (1934), blz. 108-121.

Een verclaringhe vanden duytschen boeken

1 **K¹** WAnt men nu sommige Menschen vijnt. die de heylighe
 scrift niet en weten. of die de woerde der heyligher leraers luttel
 aendencken. ende daer om spreken teghen goede. *ende* ynni-
 ghe boecke Die in duytscher talen ghemaect sijn. of die vten
 5 latine te duytsche sijn ouergheset. Ende menen *ende* segghen
 dattet niet oerberlic. Nutte. Of gheerloft en si dat leke men-
 schen lesen of studieren boeke der heyligher scrift of der hey-
 ligher leraers. Hier om soe sijn twee dinghen of twe punten.
 die hier nae uerclaert *ende* bewijst werden mitten woerden
 10 der heyligher leraers ¶ Dat eerste punt is. dattet leken men-
 schen niet uerboden en is. mer het is hem gheraden vanden
 heylighen dat si lesen die boeken der heyligher scrift die in
 duytschen sijn ghemaect. of vten latine of ander tale in duy-
 sche ouergheset Jst dat dese duytsche boeke beyde in hoeren
 15 woerden *ende* haren synne *ende* manier van spreken ouerdre-
 ghen of eens sijn mitter lere der heyligher kerken. *ende* der
 ghemeynre leraers der heyligher [179 r° b] kerken. ende oec
 en disputieren of subtiliken ondersoeken hoghe materien of
 leringhen ¶ Dat ander punt is dattet int ghemeyn leken men-
 20 schen niet orberlic of nut en sy. mer dattet sy teghen den raet
 der heyligher leraers dat si vele of ghemeynlic hem gheuen
 te lesen of te studieren in duytsche boeke die subtilike uertrec-
 ken of ondersoeken hoghe materien of leringhen of die in
 horen syn of manire van spreken niet eens en sijn mitten boe-
 25 ken der heyligher kerken of der heyligher leraers Bewisinghe
ende uerclaringhe *ende* proeuinghe deser twee punten mitter
 heyligher scrift staet hier nae

DAt eerste punt dat voerseit is als dattet den leken menschen
 niet en sy verboden duytsche boeken te lesen van openbaren
 30 materien. als voerscreuen is. mer dattet sy nae rade der heyli-
 gher kerken *ende* der heyligher lerars dat machmen bewisen
ende proeuen mit vele woerde der heylighen Ten eersten mach-
 men dat aldus bewisen Jnden gheesteliken rechte *Extraua-*
gante de hereticis Cum ex iniuncto. staet ghescreuen dat be-
 35 gheerte die heylighe scrifte te verstaen *ende* vliticheit ander
 menschen te vermanen na der heyligher [179 v° a] scrift en
 si niet te lasteren. of wederspreken. in leken menschen. mer
 meer te louen *ende* te prisen¹. Jst dan inden leken luden
 loeflic *ende* te louen. begheerte der uerstandenisse der hey-
 40 ligher scrift. *ende* het is opembaer dat si. dat is die leke lu-

(1) Gregorius IX, *Decretales*, V, 7, 12.

- de ghemeenlike die heylighe scrift in latine niet en connen uerstaen. Daerom schijnt dat in hem te louen ende te prisē si dat si die heylighe scrift lesen ende leren in duytscher sprake. Ende echter dattet louelic ende te prisē si. dat die leke
- 45 lude lesen die heylighe scrift ende pinen se hem te uerstaen. dat spreket openbaerlike Jnnocencius die een lantaerne ende licht hiet des gheesteliken rechtes in sijn apparatu *extrauagante de summa trinitate et fide catholica super Capite* firmiter credimus. daer hi seghet. dat die leke lude dien god ghegheuen
- 50 heeft dat talent dat is die gaue subtijlre verstandenisse dat si bet doen. ist dat si hoer verstandenisse becommen ende versliten in bekennisse der scriften. dan oft sijt leyden ende becommen in tijtliken dinghen ². waerom schijnt dattet louelic ende verdienstelic si dat hem die leken naerstelic pinen die
- 55 heylighe scrift [179 v° b] in duytsche te lesen ende daernaē te leuen ¶ Ten anderen male machmen dit aldus bewisen. Die heylighe scrift en leert niet allene enen staet
- 60 der menschen. mer si leert ghemeenlike allen menschen in allen state Alsoe dat in sommighe steden spreect tot tot allen menschen int ghe-
- 65 meen In sommighen steden leert si sonderlinghe sommighen in haren state Ende in sommighen anderen steden leert si anderen
- 70 menschen in haren state. nu leert si die crancken ende onuolcomenen Nu leert si die volcomenen als men verstaen mach. vut sunte Augustinus woerden inden boeke vander kersteliker leren. waer vut men zien mach dat die heylighe scrift ghegeuen ende ghescreuen is voer
- 80 allen menschen int ghemeyn
- Licetum est laycis legere quosdam libros theutonicales*
- B¹ Die heylighe scrift en^a leert niet alleene enen staet der menschen maer si leert ghemeinlic alle menschen in allen staten Alsoe dat si in somighen steden sprec tot allen menschen int ghemeen In somighen steden leert si sonderlinghe somighe menschen in haren state Ende in somighen anderen steden leert si andere menschen in haren state Nv leert si die crancke ende onvolcomene. nv leert si die volcomene alstmen verstaen mach huut sinte augustiins woerden in *libro de doctrina cristiana* Waer huut men sien mach dat die heylighe scrift ghegheuen is ende ghescre-

a Hs. ende

(2) Gregorius IX, *Decretales*, I, 1, 1.

- Ende als sunte Augustinus uen voer allen menschen int ghe-
 verclaert opden. Iviij. psalm meine. Ende als sinte augustinus
 Soe is die heylighe scrift verclaert super psalmo 57 so es
 den menschen daerom ghe- die heylighe scrift den menschen
 85 gheuen op dat die mensche daer omme ghegeuen op dat die
 die veer van hem seluen mensche die verre van hem sel-
 ghedwaelt ende vutghegaen uen ghedoelt ghedwaelt ende
 was Ende sine sonden in huut ghegaen was ende sine son-
 90 hem seluen niet en conde den in hem seluen niet en con-
 zien. of ghemerken mochte ste ghesien of ghemerken moch-
 van buten werden vermaent te van buten werden vermaent
 inder heyligher scrift. ende inder heiligher scrift ende inder
 inder heyligher scrifte sijn heiligher scrift sine sonden leer-
 sonden leerde be- de bekennen die hi in hem sel-
 95 uen niet en conste bekennen Wie is dan nv soe [36 v°] blent
 of soe dwaes die redene^b gebruiken, die segghen dar dat het den
 leeken menschen niet gheorlooft en^c si dat si die helighe scrift
 daer toe ghebruken ende lesen sullen Daer si^d hem van gode is
 toe ghegeuen. ende waer omme si vanden heilighen gheest is
 100 ghescreuen dat is dat si hem daer in leeren bekennen ende
 rouwe hebben van haren sonden ende begheerte ghecrichen
 haer leuen te beteren. anxt voer die ewighe pine. ende hope
 ende begheerte tot den ewighen leuen Waer omme en souden
 die leeke menschen niet ghebruken der heiligher scrift die hem
 105 int ghemeen es ghegeuen niet den clerken na haerre maten
 also wale als si ghebruken der andere ghemeine gauen god
 Hier af spreect augustinus super psalmo. 6. 2. Gheliker wiis
 dat ons god hier in desen leuen na den lichaem heeft ghe-
 geuen solaes in broede in wine ende der gheliken. sonder
 110 welke wi niet en moghen leuen Alsoe heeft hi oec ons inder
 woestinen deses ieghenwoerdichs leuens solaes ghegheuen na
 der zielen die lesse der heiligher scrift ende dat ghebet want
 die lesse der heiligher is een groet solaes in allen bedructhei-
 den ende verdrieten hier af spreect ieronimus super epistolam
 115 pauli ad ephesos Es eynich dinc dat eenen mensche in allen
 verdriete eenmoedich mach houden dat mein ic dat het si die
 heilighe scrift te studeren waer omme als die leeke lieden
 sculdich siin te arbeiden inden dienste gods ende te draghen
 dat ioc cristi alsoe moghen si oec. ende het en is hem niet
 120 verboden [37 r°] te ontfaen die spise. daer si mede in den

b *Hs.* die redene die redene

c *Hs.* ende

d *Tussen* Daer en si werd hi met drie zwarte streepjes doorgebaald.

- arbeide werden ghesterct dat is die heilighe scrift Ja sente
augustinus scriuende tot eenen graue gheheeten bonifacius in
 eenre epistolen berespt die leeke lieden die die heilighe scrift
 niet en willen lesen maer si willen nochtan der anderen gauen
 125 gods gheliic den clercken deelachtich wesen Ende spreect ut
supra Voert so spreect die prophete psalmo. 118. *Beati qui scruta-*
tantur testimonia eius in toto corde exquirunt eum. ende des
 ghelike vintmen in vele steden inden hauden^e testamente Est^f
 dan den leeken lieden inden hauden testamente die heilighe
 130 scrift te lesen ende te studerenne niet alleene niet verboden.
 maer si siin daer toe seere gheraden ende vermaent van gode
 ende vander heligher scrift. hoe vele meer sullense dan die
 leeke lieden des nyewen testaments lesen ende studeren. want
 gheliic dat thomas spreect *supra*. si siin daer toe vele meer
 135 gheraden ende vermaent Voert naden gheboden der heiligher
 kerken. so sullen die leeke lieden op sommyghen tiit comen
 ter kerken. ende hoeren dat woert gods Maer moeten si die
 heilighe scrift niet weten noch^g leeren waer omme sullen siit
 dan hoeren Maer moeten siit wael weten ende leeren waer
 140 omme en moeten sise niet leeren. lesende hute enen bouken also
 wale als hoerende want alsoe als dat hoeren nutte es tot der
 leeringhe alsoe es oec dat sien spreect *philosophus* Ja die oghen
 siin onder die andere sinne die ouerste ende die principaelste
 sinne mede te bekenne of tot kennessen te [37 v°] comen als
 145 *augustinus* spreect. 10. libro *confessionum* Ende een mensche
 sonderlinghe die ongheleert is en mach niet vele behouden
 of leeren vander heiligher scrift daer huut dat hi^h onderwilen
 hoert prediken. eist dat hise oec onderwilen niet ouer en leest
 Voert gheliic dat spreect *iohannes crisostomus super Mathe-*
 150 *um in principio operis perfecti* Die heilighe scrift es den men-
 sche daer omme ghegheuen want die naturlike wet inden men-
 sche was verdonkert. ende en conste na der naturliker wet niet
 te rechte bekennen goet ende quaet Maer als sente paulus spreect
ad romanos 5. doe die wet of die heilige scrift niet en was doe
 155 en rekende men die sonde niet want die mensche van binnen
 na der naturliker wet verdonkert was Ende hier omme tot
 eenre hulpen ende verlichten der naturliker wet gaf god

e Boven hauden schreef de kopiist met zwarte inkt ouden

f Vóór Est werd die heilighe scrift te rood doorgehaald.

g De kopiist schreef eerst ende, daarna expungeerde hij dit woord met twee zwarte puntjes, haalde het woord met rode inkt door en schreef er met zwarte inkt noch boven.

h Vóór hi werd dat met twee zwarte puntjes geëxpungeerd en met een zwart en een rood streepje doorgehaald.

- den menschen die heilighe scrift Maer het is openbaer dat ghemeenlike die leeke lieden om dat si vele becommert siin
 160 met tijtliken dinghen ende weerliker sorghen zeere van binnen in haer redene ende inder naturliker wet werden verdonkert vanden stoue tiitliker becommertheit ende daer omme soe behouuen si seer die heilighe scrift hem daer in te spieghelen Ja gheliic dat iohannes *crisostomus* seght *supra.* so¹ behouuen sijs
 165 meer dan gheestelike lieden die alsoe niet becommert en siin Voert men vint eenighe dietsche bouken ghemaec[t] van vleescheliker ende naturliker minnen ende liefden. ende enighe vander heimeliicheit der vrouwen ende eenighe inden welken bescreuen siin werlike ende oncuusche liedekine welke bouke
 170 den leeken lieden harde scadelic ghelesen siin want si crighen daer af onreine ghedachten [38 r°] ende werden onsteken met oncuuscher begheerten. ende ghetrocken tot vleescheliker minnen Men vint oec ander bouken inden welken ghescreuen siin geesten ende hystorien van dinghen die ghesciet siin in den
 175 welken onder weynigher waerheiden vele lueghenen ende valscheiden ghescreuen siin Ende noch ander vele dietscher bouken vintmen daer menigherande ydeleiden fabulen ende onnutte dinghen Die der zielen zeer scadelic ghelesen siin in ghescreuen siin die de leke lieden dicke met groeter scaden
 180 lesen ende^k luttel es yeman die daer ieghen spreect of diet hem verbiedt als oft wale gheoorlooft ware Maer lesen si die helighe¹ scrift in dietsche oft ander gheestelike ganse leere. so spreke[n] ende oec prediken eenighe daer ieghen. recht al oft ongheoorlooft ware Dat wel sere vrende es te verstande Voert
 185 die leeke mensche siin sculdich te wetene die dootsonden die openbaer inder^m wet gods dat is in die heilighe scrift siin gheset. ende die .x. gheboden ende sommige ander dinghen. ende en moghen hem niet ontsuldighen dat si dese voerscreuen dinghen niet en weten als die leere der heiligher scrift
 190 ende oec des gheestelics rechts spreken Maer in desen dinghen als sente paulus spreect. die niet en bekennt die en sal niet bekennt werden dat is van gode Siin die leeke menschen dan alsulke dinghen sculdich te weten waer omme en souden si dan niet moghen lesen goede bouken [38 v°] vanden .x. gheboden ende
 195 van anderen dinghen Die si sculdich siin te wetene O ende

i *Hs.* *supra* so.

k *Hs.* lesen ende. luttel

l De kopiist schreef eerst helighen, maar haalde daarna het afkortingsstreepje met twee zwarte streepjes door.

m Vóór inder schreef de kopiist inden, maar expungeerde het met twee zwarte puntjes en haalde het met een zwart streepje door.

- of alle leeke menschen boeken hadden in dietschen Daer si in
 lesen of horen lesen mochten die dinghen die si sculdich siin
 te wetenⁿ Hier toe hebben die heilighen die leeke lieden ghe-
 toghen ende vermaent ende wiese daer af trect ende segt
 200 dat si des niet en moghen doen die spreect ieghen die leere
 ende woerden der heilighen. ende daer om eist valsch dat hi
 leert^o Cesarius die bisscop spreect aldus in sinen vermaninghen
 Laet ons van ons doen^p ydele fabulen spottelike woerden. ydele
 ende oncuusche redenen. ende laet ons dan sien of ons eeni-
 205 ghen tiit ouerloept daer wi die heilighe scrift in lesen moghen.
 laet ons vlien ons leckere maeltiden. die ons onderwilen belet-
 ten tot aen den auont. laet ons versmaden die auontmalen die
 ons onderwilen vertrecken inden sonden tot der middernacht
 In welken die lichame ghecranct wert ouermits oueruloedicheit.
 210 ende die ziele ghewont. of ghedoedt ouermits onreynne woer-
 den laet ons scuwen de quade becomminghen Die lichame
 ende die ziele crancken ende soe sullen wi sien dat ons tiit
 ouerloepen sal in welker^q wi dinken moghen van zalicheit onser
 sielen. als die nachten lanc siin. Wie es die alsoe vele slapen
 215 mach dat hi niet iii vren lesen en mach of ander lieden hoeren
 lesen Maer die ghene^r die hem piint tot der middernacht dron-
 ken te drinkene alst gheseit es die en moghens niet wachten dat
 si lesen³ Dit [39 r°] siin cesarius woerde

- K² mighe die sprake van syrien als effrem daer van staet in
 220 den acten boecke historie tripartite dat hi sine boeke maecte in
 die sprake van syrien ende vut den schijn ende licht der gheest-
 liker graciens Ende al en conde hi ghene greecsche sprake.
 nochtan berispede hi ende verwaen vele gheleerde menschen
 in greecscher spraeken Ander leraers spreken ende maecten
 225 hore boeke in anderen tale die ghemeenlike dat volc verstont
 als bardesanes die een groot meester was ende screef sine
 boeke in ghemeenre sprake. die ouer worden ghesat in greec-
 ken Als staet inden vierden boec ecclesiastice historie. ende

n *Hs.* siinte te weten

o *Tussen hi en leert werd lees met een zwart streepje doorgebaald.*

p *De kopiist schreef eerst doet, maar haalde daarna de t met twee zwarte streepjes door en trok een afkortingsstreepje boven oe.*

q *De kopiist schreef eerst welken, maar haalde het afkortingsstreepje met twee zwarte streepjes en een rode streep door en schreef daarna een r achter welke*

r *Tussen Maer en die ghene werd M met een zwart streepje doorgebaald.*

(3) *Caesarius Arelatensis, Sermones de diversis seu admonitiones, Sermo VI; Corpus Christianorum, Series Latina, t. 103, blz. 31.*

van velen anderen soldmen dit vinden die daerom wolde die
 230 hystorien der heyliger kerken ouersueken. mer het is hier ghe-
 nouch. Jst dan zake dat die heylighe scrift in aldus vele sprake-
 ken is ghemaect *ende* ouersat. *ende* oec die heylighe leraers
 hebben hoer boeke ghemaect in manigherhande sprake. wat
 heeft dan duytsche sprake misdaen datmen die boeke der hey-
 235 lighen niet moet lesen in duytsche Of wat reden ist datmen
 die heylighe scrift lesen mach in [180 r° a] egipcier sprake.
 of ander sprake daer sie oec dat ghemeen volc in verstaet.
Ende datmen sie niet en moet lesen in duytsche. daer en is
 te male gheen reden toe Mer somighe menschen die noch
 240 reden aen en sien noch die woerde der heylighen. mer die hoer
 eyghen goetduncken volghen die pleghen dit toe segghen. *ende*
 op goede duysche boeke te spreken ¶ Ten lesten mael mach-
 men dit aldus bewisen. Moetmen duytsche boeke niet lesen
 enter dat is daer om dattet in hem seluen quaet is. duytsche
 245 boeke te lesen. Of daer om dattet *verboden* is duytsche boeke
 te lesen. Mer beyde is valsch. *want* duytsche boeke te lesen en
 is in hem seluen niet quaet. *want* weert in hem seluen quaet
 soe weert teghen die natuerlike ewe. *Ende* soe wert alle men-
 schen altoes *verboden*. dat openbaer valsch is *Ommer* duytsche
 250 boeke te lesen is den leecken *menschen* een grote reesschap
ende bequaemheyttotten guede. *want* hoe sie dat quaet bet
 kennen. hoe siet bet vlien moghen. *ende* dat quaet en konnen
 sie niet bet *leren* bekennen dan vlijtlic die heylighe scrift te
 lesen. *want* *sunte* pauwel seghet ouermids [180 v° a] die ewe
 255 dats die heylighe scrift bekende ic die sonden *Ende* hier mochte-
 men seer vele segghen hoe nutte *ende* oerberlic dattet si den
 leken dat si die heylighe boecken lesen Mer die reden wil
 ghebruken die siedet wal. Oec die heylighe scrifte in duytsche
 te lesen en is *nerghent* *verboden* noch *inden* rechten noch
 260 inder heyligher scrift Mer als voerscreuen is oueral ghepriset
ende ghelouet. Mer tis waer dat duytsche boecke die ongheloue
ende dwaelinghe *in* hem hebben dat die *verboden* sijn in eenre
 bulle die die *prediker* hebben Mer goede boecken en sijn daer
 noch *nerghent* *verboden*. mer vanden heylighen ghelouet. *ende*
 265 ghepriset. Dit is vanden eersten puncte.

Dat ander punct heeft twee dele die hier nae bewijst *ende*
 verclaert werden. Dat eerste deel is. dattet int ghemeyn leken
 menschen niet oerberlic of nutte en is dat si vele of ghemeen-
 like studieren of lesen duytsche boecke die subtilike vertrecken
 270 of ondersoeken hoghe materien of leringhen. dat ander deel
 is Dattet den leken niet nut- [179 v° b] te en is. mer het is
 weder te raden dat sie boeke studieren of lesen die in horen

- sin of manire van spreken niet eens en sijn mitten boeken der heyligher kerken of der heyligher leraers ¶ Dat
- 275 eerste deel machmen aldus bewisen. want eenen yeghelike mensche is nutte. ende oerberlic dat hi studiere ende lese boeke nae sijnre verstandnisse. ende die niet en ghaen bouen sijn begripen of verstandnisse. want die wise man seghet Dinghe die di te hoghe sijn en wil niet ondersoeken. ende dinghe die di te groot sijn en wil niet onderuinden Ende sunte pauwel scrijft tot dien van roemen aldus. Ic seg v allen die onder v sijn
- 290 en wilt niet meer smaken. dan noot is te smaken. Mer alsulc hoghe lere daer voer of gheseghet is. is bouen verstandnisse begripen ghemeenre leker menschen ende zien ende konnen alsulcke scrift niet ondersoeken in anderen scriftueren. Ende
- 295 wat [ba]tet hem dat si vele lesen dat si niet en verstaen. want die scrift te lesen ende niet te verstaen waer hem meer een hinder [180 r° a] dan hulpe als den ioeden was die ewe die sie vleysliken verstonden. als sunte Augustinus seghet. Ten anderen mael machmen dit aldus proeuen. Want als die glose
- 300 seghet op sunte pauwels epistel tot den ioeden of tot hebreuschen. Ghelijcker wijs datmen den kinderen gheeft melc te eten of te drinken dat goet te verduwen is. mer men gheuet hem gheyn vleysch of vische of ander spise die hert te verduwen is Aldus en sal men oec den ghenen die cleyn sijn in verstande-
- 305 nissen. ende niet gheoeffent inder heyligher scrift niet gheuen hoghe ende subtyl leringhe want sijs niet konnen verduwen. Mer alsulke hoghe leer salmen gheuen ende voerleggen dien ghenen die gheoeffent sijn inder heiligher scrift. ende gheoeffende sinnen hebben ouermits die ghewoente die heylighe
- 310 scrift te lesen Als sunte pauwel leert totten hebreuschen inden vijfden capitel. ende die leraers daer op Mer leke mensche int ghemeen en sijn niet gheoeffent inder heyligher scrift. noch en konnen niet ondersceyden tuschen goede ende quade lere [180 r° b] of tuschen waer ende valsc leer Mer alsoe
- 315 kinder niet en weten of en konnen ondersceyden wat spisen hem goet of wat quaet is. mer als sie quade spise eten. soe
- B² ¶ Eene yegheliken mensche es nutte ende orbuerlic dat hi studere ende lese bouke na siinre verstantissen ende die niet en gaen bouen siin begripen Aldus spreect die wise man Dinghen die di te hoghe siin en wille niet ondersouken Ende paulus ad romanos Ic segghe v allen en wilt niet meer smaken dan noet es maer siit sober inden smakene

varen si daer quaelic *van* Aldus en konnen oec dese leke menschen of ongheleerde menschen niet ondersceyde of weten *van* deser hogher leer. wat waer of valsch is. mer sie niemen dicke
 320 valsch leer daer vut in dien dat sijs niet en verstaen te rechte. mer trecken daer vut *enen* ander valschen sin. Ten den derden mael bewiset ons ghesont maker datmen hoghe leer den ghemeeenen volke niet en sal voerlegghen. mer apenbaerre ende ghemene. want als in *sunte* iohans ewangeli staet inden sesten
 325 capitel doe *cristus* ghesadet hadde vijf dusent volcs *van* .v. broeden *ende* .ij. vischen doe hiete hi *sinen* apostelen of discipulen dat si solden verghaderen die stucke die daer ouer waren ghebleuen bi welken stucken dat volc niet eten en mochten Men verstaet als *sunte* *augustinus* seghet. Somighe heymelike
 330 of diepe *verstandnisse* der hei- [180 v° a] ligher scrift. welc dat ghemeen volc niet en mochte verstaen of begripen Ende dese stucke die dat volc niet en mochten eten Gheboet *cristus* *sinen* apostelen dat sise solden verghaderen, want dat ghemeen niet en mach verstaen dat salmen den ghenen beuelen die daer
 335 bequaem toe sijn. *ende* ander menschen moghen *leren* als die apostele waren. Hierom en sullen hem leken menschen die noch cleyn sijn in *verstandnisse* niet onderwinden vanden heymelike *ende* hoghen *verstandnissen* die allene groten lude toe horen Ende hier *van* seghet *sunte* Johannes gulden-
 340 mont. op *sunte* matheus ewangeli op .xxi. capitel Ghelijker wijs als *wanneer* men *enen* kinde geeft ene stucke broedes. wantet cleen *ende* enghe *kennebacken* heeft soe wort dat kint eer daer *van* gheworghet of ghedodet dan gheuoedet. Also ist datmen *enen* menseche die noch onvolcomen is. inden ghe-
 345 loue *ende* cleyn *van* *verstandnisse* voer leecht grote of hoghe dinghe heymelike der wijsheit. want hi cleyn *verstandnisse* heeft *ende* cleyn gheloeue. soe wort hi meer ghescandaliziert of *vererghert* [180 v° b] dan ghebetert of ghesticht Ende dit heeft oec *cristus* gheleert *ende* bewesen. in dien dat hi apostolen leerde opten berch als matheus zeghet Mer doe hi dat ghemeen volc *leren* wolde. genc hi weder in die dale als lucas seghet te beteyken datmen den ghemeenen *ende* ongheleerden voer solde segghen simpel *ende* openbaer leere Mer groten menschen *van* groten *verstandnisse* mochtmen hoghe dinghe
 355 *leren* Ende dit is dat *ysydorus* spreekt Ghemeene dinghe saltu altemale *leren*. mer heymelic dinghe saltu luttel *mensschen* *leren* Openbaer dinghe saltu allen *mensschen* *leren*. doncker dinghe saltu luttel luden vertellen Aldus soe salmen leken *ende* ongheleerden *mensschen* alleen voerlegghen *ende* *leren* *van*
 360 openbaren dinghen. *ende* gheen hoghe dinghe Mer vele meer

- sullen duytsche boeken die ghemeenlike sijn voer den leken lude wesen *van* slechten. *ende* niet *van* hoghen of subtijlen materien. want si solden eer begripen dat hem leerden ander gheleerde mensschen *dan* dat sie lesen vut den boeken Ende
- 365 dit ist dat *sunte* Augustinus scrijft totten bruederen [181 r° a] inder woestinen die ghemeenlike waren leken *ende* ongheloorde menschen *ende* seghet aldus. Lieue broeders. het is ghescreuen dat wi niet en sullen spreken hoghe dinghen ende glorieren alsoe wise mensschen nae der werrelt. want die *pro-*
- 370 [p]heet seghet En wilt niet spreken hoghe dinghen Ende dit woert wort sonderlinghe tot v ghesproken die groue menssche sijnt. *ende* woent inder woestinen. al en sulwy daer niet an twiuelen ghi en sijnt borghers der heylighen *ende* huysgenooten gods Hier om en wilt niet vele spreken van hoghe dinghen.
- 375 Daer niet of gheorloft en is vele te spreken. want sijn dese hoghe dinghe daert niet of gheorloft en is vele te spreken anders dan aelmachticheit godes. dat die zoen ewich is mitten vader. van groetheyt des heyliche gheestes ⁴. Dit verclaert *sunte* augustinus bet inden woerden die daer nae volghen sullen
- 380 hi leert. wat sie dan sullen leren of zoeken inden scriften sullen si dese hoghe dinghe voerscreuen niet zoeken op dat niemant en denke dat *sunte* Augustijn wolde dat sie die heyliche scrift [181 r° b]niet en lesen. Ende daerom seghet hi daer nae aldus. broeder ic en segghe niet dat ghi te mael niet en sult
- 385 sueken. dat is inder heylicher scrift. mer ghi die daer grof sijt en sult niet vele questien of vraeghen maken vander godheit Mer sueket ghi die daer gheestelic sijt. hoe ghi ghebode godes holden moghet. hoe ghi den duuel inder wuestinen verwinnen moghet. hoe ghi penitencie an moghet nemen. als *cristus* gheleerd heeft. Want aldusdaen dinghe sal een knecht godes altoes lesen *ende* veruullen Ende hier nae seghet voert *sunte* augustinus. Ey mijn lieue broeders. en wilt niet meer ondervinden dan v noot is tot uwer salicheit En wilt niet meer verstaen dan v noet is te verstaen. wat is noet te verstaen. *dan* dat god
- 395 driuoldich. *ende* eenvoldich is. wat is v anders noet. *dan* ghi vlien vanden quaeden. *ende* doen dat gode. wat is v anders noet *dan* ghi kennen goed *ende* quaet. tguede op dat ghijt moghet nemen Dat quade op dat ghijt moghen vlien Ende daer om en ist niet quaet te bekennen. want kenstu dat quade
- 400 niet. hoe [181 v° a] salstuet vlien. want die sunde heb ic

(4) Augustinus, *Sermones ad fratres in eremo commorantes*, Sermo XV; Migne, P.L., t. 40, kol. 1259-1260.

bekant doer die ewe spreect *sunte pauwel* ⁵ Dit sijn *sunte augustinus* woerde vut *welken* men claerlike sien mach dattet niet oerberlic en is dat hem leke *ende* *simpele menschen* vele gheuen te studieren boeke *van* hoghen *ende* *van subtilen* materie. mer dattet nutte. *ende* oerberlic si. dat si lesen *ende* dic

405 studieren goede boeke *van* slechter materien. hoe si die ghebode godes sullen holden. hoe si den duuel moghen wederstaen *ende* der ghelijc

MEr hier mochte yement

410 twiuelen *ende* vraeghen hoe datmen bekennen sal dese hoghe boeke die leke menschen niet en sullen studieren. want het schijnt onredelijc te wesen dat sie gheene boeke en solden studieren of lesen die van hoghen materien leren of tracteren. want als voergheseit is. soe

420 meent Augustinus dattet leken menschen noot si te weten *ende* te sueken dat god driuoldich si *ende* eenvoldich. mer dit is een hoghe materie. *ende* die hoechste daermen *van* leeren mach. [181 v° b] Oec seghet *sunte augustinus* dat si sueken sullen inder heiligher scrift dat hem noet is te weten tot hoerre salicheit Mer als *sunte thomaes* *ende* die ander leraers segghen. soe ist den leken menschen noet te weten tot hoerre salicheit. *ende* bi sonderlinghe te weten *ende* te ghelouen die artikelen des gheloues beyde *van* der menscheit *ende* *vander* godlicheit *cristi* inden gheloue der apostelen staen Als

B³ ¶ Die leeke menschen en sullen negheene dietsche bouke hebben die leeren of tracteren *van* hoegher materien Het sciin[t] nochtan onredelic wesen dat die leeke lieden niet en moghen dusghedanighe bouken lesen Want *sente augustinus* spreect dat die leeke lieden sullen souken inder heiligher scrift dinghen die hem noet gheweten siin tot harer salicheit Maer als *thomas* spreect *ende* die andere leers. so es den leeken menschen tot harer salicheit noet dat si weten *ende* dat si gheloeuen die articulen des gheloefs beide *vander* menscheit *ende* *vander* gotheit *cristi*. *ende* dat god es eenvuldich *ende* drievuldich *ende* hier siin nochtan zeere hoghe materien onder Oec vintmen dietsche bouken inden welke ghescreuen es vele goets dinc vanden sacramenten der heiligher kerken die den leeken menschen zeere nutte siin *ende* nochtan vintmen daer in hoeghe materien

(5) Augustinus, *Sermones ad fratres in eremo commorantes*, *Sermo XV*; Migne, P.L., t. 40, kol. 1261.

- dat *cristus* menssche is ghewoerden. ghestoruen ende op ver-
 resen. ende dier ghelijke. diemen ghemeenlike pleghet den
 volke voer te segghen inder kerken ende hier sijn nochtan
 445 sere hoghe materie onder Ende des ghelijckes mocht men hier
 vraeghen van velen anderen boeken als vanden boeken die
 leren in duytsche vanden sacramento der heyligher kerken
 vanden lichaem onses lieuen heren. vander bijcht ende der
 ghelijc. want men vele duytsche boeke vint die hier van
 450 spreken ende den leken seer nutte sijn. ende nochtan sijn dit
 hoghe materien Op datmen hier te meerre onder- [182 r° a]
 scheid van moghe hebben.
 ende te bet moghe ver-
 staen. wat duytsche boeke
 455 hoghe ende subtyl sijn.
 ende diemen daerom vlien
 sal Soe is hier te mer-
 ken Alsoe als sunte aug-
 ustinus te verstaen gheeft.
 460 op sunte matheus ewan-
 geli. int xvj. capitel. en-
 de die glose. segghen op
 sunte pauwels epistel totten
 hebreusschen of den ioden.
 465 dat leke of ongheleerde
 mensschen in twee man-
 ieren moghen werden ghe-
 leert van enigher hogher
 materien der heyligher
 470 schrift. Het si vanden ande-
 ren mensschen die sie lee-
 ren. of tsi vut duytschen
 boeken daer si vut lesen
 Ten eersten als si gheleert
 475 werden hoe si ghelouen sul-
 len in dien dinghen. niet
 hoesi die materien onder-
 vinden sullen of na reden
 te verstaen. mer simpelike.
 480 hoe si daer in sullen ghelo-
 uen. nae der heyligher ker-
 ken. In deser manire sijn so-
 mighe duytsche boeke. die
 simpeliken leren ende seg-
 485 gen die articulen onses ghe-
- B¹ Op datmen hier af te meer-
 der ondersceet hebben mach Soe
 salmen weten gheliic dat augus-
 tinus spreect super *Matheum*
capittel 16 Et glosa ad hebreos
 dat leeke menschen in twee
 manieren moghen werden ghe-
 leert van eenigher hoegher ma-
 terien der heyligher schrift het si
 van anderen menschen diese lee-
 ren of het si huut dietschen bou-
 ken [39 v°] daer si in lesen Ten
 eersten als si gheleert werden
 hoe si gheloeuen sullen in dien
 dinghen ende in dien niet hoe si
 die materien met redenen onder-
 vinden sullen mer simpeliken
 hoe si daer in sullen gheloeuen
 na der heyligher kerken In deser
 manieren leeren eenighe diet-
 sche bouken die articulen ons
 gheloefs simpelec sonder argu-
 menten ende diep ondersoeken.
 Dat is hoe die heylighe kerke
 gheloeft vander menscheit *cristi*.
 hoe hi om onsen wille mensche
 es worden ghestoruen ende hoe
 hi op verrees des derden daghes

- loeuē Hoe die heylighe kerke gheloeft vander menscheyt *cristi* Als dat hi om onse wille menssche is ghe-
- 490 woerden Ende heeft den doot gheleden ende is des dorden daghes op verresen. ende dier ghelijc. Ende [182 r° b] oec vander godheit
- 495 sijn drie personen ende een wesen. ende ander articulen diemen ghemeenlike den volc inder kerken voersghet Ende dese boeken die
- 500 aldus leren ende spreken Al sijn si van hoghen materien. des sie simpeliken sonder vele vraeghinghe of reden ende argumenten. ende
- 505 de sonder veel verclaerighen leren ende vertrecken die artikel diemen ghemeenlike inder heyligher kerken den volc voersit. ende en
- 510 segghen gheen sonderlinghe of vreemde dinghe. soe machmen sie den leken of ongheleerde wale lesen of alsulke leringhe machmen
- 515 den ongheleerden wael leren. ende voersetten. ende dit en heyten niet hoghe boeke of subtijl. ende des ghelijkes schijnt oec vanden
- 520 duytschen boeken die simpeliken leren sonder veel questien. of vraeginghe Of disputieren vanden sacramente der heyligher kerken alsoe die leren hoe wi die heylighe sacramenten in eeren ende in werdicheit sullen hebben ende dat god
- 525 grote gracie werct onsienlic inden sacramenten dat wi sonder doepsel niet behouden en moghen bliuen Datmen des iaers eens moet [182 v° a] biechten ende dat die biecht sonder rouwe niet en mach den mensschen ghesont maken. ende deser ghelijc. des daer gheen vreemde ende sonderlinghe din-
- ende dier gheliken Ende oec vander godheit hoe wi ghelouen sullen dat inder godheit siin drie persoene ende een wesen Ende des ghelike van den anderen articulen Ende dese bouken die aldus leeren al siin si van hoegher materien. moghen die leeke lieden wel lesen ende leeren ende dit en heeten niet hoeghe boeken of subtile Ende alsoe so siin seer orboerlic den leeken menschen ende niet verboden al siin si nochtan van hoegher materien/ dietsche bouken die simpeliken/ ende sonder argumenten ende diep ondersoeken leeren vanden sacramenten der heiligher kerken Dat is hoe wi die sacramenten in eeren ende in werdicheiden sullen hebben. ende dat god groete gracie werct onsienlic inden sacramenten. ende dat wi sonder doepsel niet behouden moghen wesen. ende datmen des iaers eens moet biechten. ende deser geliic Ende alsoe van allen dietschen bouken salmen verstaen die simpelec leeren dinghen die den leeken lieden oerboerlec siin

- 530 ghe of leringhe in en sijn. dese boeke sijn oerberlic
den leken *ende* niet verboden ¶ Ten anderen mael mach-
men simpele *ende* onghe-
leerde *mensschen* leren van
hoghen materien niet alle-
- 535 ne hoe si ghelouen sul- **B^s** Ten anderen male moghen
len. mer oec hoe si die die leeke lieden gheleert wer-
materien weten of begron- den van hoghen materien niet
den moghen mit reden En- alleene hoe si gheloeuen sullen
de in deser manier en sal- maer oec hoe si die materien on-
men leken *mensschen* niet dervinden *ondersouken* *ende*
540 leren van hoghen materien doergronderen met [40 r°] de re-
mer allene die ghene die denen *Ende* in deser manieren en
inder heyligher scrift ghe- salmen leeke menschen niet lee-
oeffent sijn. want onghe- ren van hoeghen materien maer
545 leerde lude daer in val- allene die ghene die inder heili-
len mochten *ende* dwaelen gher scrift gheoefent siin *Ende*
Jn deser manier ist te ver- in deser manieren *Ende* sullen die
staen dat die leke die ghene leeke gheen bouken hebben van
boeke en sullen hebben. van hoegher materien Als bouke die
550 hogher materien. als boeke vanden sacramento des autaers
die leren vanden heylighen prouuen *ende* *ondersouken* met
sacramenten *ende* niet alle- redenen *ende* *argumenten* hoe
ne en segghen Hoe wi ghe- dat siin mach Dat daer es god
loeuuen sullen dat god daer *ende* mensche *ende* alsoe salmen
555 doer werct onsenlic sijn verstaen van allen anderen ma-
gracie. mer oec disputieren terien die hoeghe *ende* subtiil
in wat manieren dat ghe- siin te verstaen. *ende* niet alte
schiet *ende* daer reden *ende* hans als si met den oeghen ghe-
argumenten of maken Of lesen werden vander verstaenissen
560 ander boeke die questien *ende* der leeker menschen begre-
de disputieringhe hoelden pen en werden / maer behoeuen
ende [182 v° b] leren of zeer vele *ondersoucs* der rede-
die vreemde dinghe die niet nen *ende* verstaenissen Dit is
ghemeen en sijn subtiiliken groeter *ende* gheleerder lieden
- 565 leren. of die vele wanin- spise niet leeker die simpel siin
ghen. of opinien setten son- *ende* cleene inden verstaen Maer
derlinghe die teghen mal- nochtan gheliic dat sente augus-
canderen sijn. dese boeke en tinus srect so machmen beide
sijn den leke niet nutte. die volcomen *ende* die onvolco-
570 want dit is groeter lude *ende* men siin leeren van eenre mate-
de gheleerder spise. *ende* rien want dat die cleene *ende*
niet cleyne lude. of onghe- onvolcomene inden verstaen be-
leerder *Ende* dit dat hier griipt alleene na den gheloeue

voergheheit is dat schijnt te *ende* niet na redene Dat begrijpt
 575 *wesen sunte Augustinus* me- die volcomene oec na met rede-
 ninghe op *sunte Johans e-* ne niet alleene *naden* gheloeue
wangelie. daer hi verclaert.
 hoe *datmen* volcomenen
 mensschen. *ende* den ghe-
 580 *nen* die onvolcomen *sijn van* verstandenissen *gheen* noot is te
 leren elc in sonderlinghen *materien* Alsoe dat men somighe
 hoghe *materien* hebbe daermen grote *ende* verstandel mens-
 schen in lere. die men den onuerstandelen niet en sal openba-
 ren. mer als hi verclaert *ende* bewiset. Soe machmen beyde den
 585 volcomenen *ende* onvolcomenen *leren van* eenre *materien.*
want dat die cleyn *ende* onverstanden begrijpt allene nae den
 gheloeue *ende* niet verstaet bi reden. dat begrijpt die volco-
 men *ende* verstaet nae reden *Ende* daerom als *sunte Augustinus*
 segghet. soe heet die Apostel te *wesen* sterke spise. daermen
 590 niet allene [183 r° a] van desen hoghen *materien* gheloeue
 en heeft. mer oec seker bekennisse

B⁶ Die bouke die zeer vele ondersoucs der *verstannissen* be-
 houuen *ende* een spise siin *der groeter ende der gheleerder.*
ende niet *der leeker* die simpel *ende* cleene siin inden *ver-*
 595 *stane.* siin inden *huden* testamente die bouke der *propheten.*
 als *ysayas ezeziel ieremias ende* dier ghelike *ende* inden *nyeu-*
wen testamente *epistole pauli ende* apocalipsis *ende* dier ghe-
 like *Ende* oec somighe bouke der heiligher leerers Als *augus-*
tinus super genesim de trinitate de ciuitate dei contra faustum
 600 *ende* dier ghelike bouke soe wiese heeft ghemaect *Ende* noch-
 tan so en es gheen van allen den voerseiden [40 v°] bouken.
 men souder wale in vinden *materien* nv hier een luttel nv daer
 een luttel. die de leeke *ende* simpele lesende oft hoerende
 in dietsche alte^r hant *verstaen ende* begripen souden Aldus
 605 dan es hier gheseyt welc die bouke siin. die van hoegher *mate-*
rien spreken *ende* die men den leeken niet voeren legghen en
 sal *Ende* oec es hier gheseyt in wat manieren dat si moghen
 bouken hebben die van hoegher

K³ Ten anderen mael en ist *materien* spreken *ende* die hem
 den leken mensschen niet seer nutte *ende* oerboerlic ghele-
 610 openbaerlic noch te raden. sen siin ¶ Zeer is te scuwen son-
 mer *ommer* weder te spre- derlicheit in spreken die goeden
 ken. *ende* teghen te raden menschen onghewoenlic es *ende*
 dat sie *lesen* die duytsche die men inden bouken *der heli-*
 615 manier hebben van spreken ghen niet en vint

anders *dan* die boeke der
 heyligher kerken *ende* sijn
 curioslijc *ende* wonderlijc ghemaect. mit selsenen woerden
 Alsoe dat sie niet allene ongheleerde mensschen niet en kon-
 620 nen verstaen. mer oec grote gheleerde lude en verstaen sie
 niet. om hoer selsen *ende* vreemde manier van spreken *ende*
 wonderlike *ende* curiose woerde. *ende* men wil segghen dat
 meyster egghaert aldusdanighe boeke ghemaect heeft die ghe-
 noemt sijn egghaerts *sermoen* Ende somighe van desen boeken
 625 leren van onghesceydenen leuen. somighe van puere aermoyde.
ende van broot te bidden *ende* niet te arbeiden mit den han-
 den. somighe van vrieheyt des gheestes sonder enighe onder-
 danicheit *ende* deser ghelijken. *ende* spreken hoghe dinghe
 [183 r° b] anders dan der heylighen ghewoente is. Ende dese
 630 boeke sijn den leken *ende* ongheleerde mensschen zeer anxtelijc.
ende veruaerlijc om vele reden Ten eersten want dese
 voorseyde boeke in hem hebben vele dwaelinghen *ende* oec
 ongheloeue sonderlinghe nae dat die woerde luden. Mer want
 die ongheleerde mensschen niet en kunnen ondersceyden wat
 635 valsch of waer is. mer alsoe al dinc nemen. *ende* ontfaen als
 die boeke holden. soe onfaen si dicke dwaelinghe *ende* valsch
 dinghe mitter waerheit. recht als venijnt mit honich besmeert.
 want dit is den ongheloeuighen proeper *ende* eyghen. dat sie
 mitter waerheit dwaelinghen *ende* ongheloeue pleghen te men-
 640 ghen. Die ander reden waerom simpel mensschen dese boeken
 sullen vlien is dit. want al weert al waer dat dese boeke leren so
 en sijn nochtan die materien daer si of leren *ende* spreken niet
 nutte voer ongheleerde mensschen in sulken materien lichteli-
 ken moghen dwaelen. want dese boeke leren van sonderlinghen
 645 materien. die niet ghemeen en sijn als waer des menssche vol-
 comenheit in staet. *ende* dier ghelijc als voerscreuen is. *ende*
 alsulke vreemde *ende* hoghe dinghe en sijn [183 v° a] niet voer
 ongheleerde mensschen ¶ Ten derden mael. al weren dese boe-
 ke wal alwaer *ende* van ghemeenen materien. nochtan solden
 650 sie ongheleerde menschen scuwen *ende* vlien. Om hoer selsene
ende curiose manier van sprekenen. *ende* om die nieheit der
 woerden Ende want si in woerden *ende* in manier van spreken
 sijn onghelijc den boeken der heyligher leraers die die heylighe
 kerke ghemeenlike aen neemt *ende* loeft Ende dit leert ons sun-
 655 te pauwel beyde in sijnre epistel tot thymotheum. *ende* tot ti-
 tum daer hi seghet. dat wy vlien sullen *ende* scuwen bose nye-
 heyden of selsenheyden der woerde. bose *ende* quade nieheyde
 als sunte augustinus seit is die niet en is nae der ghemeenre
 leere der heyligher kerken mer bedect onder selsenheit *ende*

660 vreemcheit selsenre ende donckerre woerden. Aldus sijn dese
 voerseide boeke ghemaect onder selsenen woerden. dat sie oec
 die ghene niet en konnen verstaen die inden heylighen scriften
 ende boeken langhe hem hebben gheoeffent ¶ Ten vierden mael
 665 en ist den leken ende onghelerden mensschen niet nutte alsul-
 ke boeken te studieren want in [183 v° b] dien dat sie daer in
 leren vreemde ende selsene dinghe daer nochtan gheen macht
 of gheen orbaer in ghelegen is. laten si hem duncken of si groot
 ende wijs waren ende woerden op gheblasen in houerdien. ende
 daerom seghet sunte pauwel dat si hem belouen ende toe scriuen
 670 enen valschen naem der const. want si meenen dat si vele con-
 nen. ende belouen datsi ander mensschen willen leren die waer-
 heit ende groot dinghe Recht of die waerheit verholen waer
 onder selsenheit der vreemder woerden Ende dit sijnt die seg-
 ghen als in iob staet ghescreuen Toe mj is een verholen of be-
 675 huedet woort ghesproken Ende dat salomon spreect in figure
 ende persoen der ongheloeuigher dat sie sculende watere ende
 dat verhude broet sijn suetest. want als sunte gregorius zeghet
 Die ongheloeuighe mensschen vlyen altoes ghemeen leer. ende
 pinen hem te vinden nye dinghe op dat si daer of mogen glo-
 680 rieren ende onghelerde ende onuerstanden mensschen ¶ Ten
 vijften male salmen niet allene dese boeken vlyen

B' ¶ Hoe eens menschen gheest hoegher wert ende wasset in
 dueghden ende gheesteliken leuene. hoe die heilige scrift hoe-
 gher met hem clemt. ende hise hoechliker claeurliker ende
 685 ghewarichliker verstaet / Hier om spreect bernaerdus tot den
 broederen vanden berghe gods dat die heilighe scrift wil ver-
 staen werden met alsulken gheeste als si ghemaect is Nem-
 mermeer seghet hi en salstu sente pauwels^s scrift verstaen
 noch des propheten dauids. diin gheest en werde gheliic den
 690 gheeste. daer si haer scrift met hebben ghemaect⁶ hec bernaer-
 dus hier omme so gheschiedet dicke dat een mensche die hem
 langhe in dueghden heeft gheoeffent ende al met staden ende
 gheorderder erensticheit es op gheclommen tot den dughden
 bat ende claeurder ende hoegher verstaet die materie die trac-
 695 teert vanden dueghden daer hi eenpaerlic met om gaet / dan een
 mensche die na der werelt leeft. ende daer niet af en gheuoelt
 Ende dit machmen sien in den helighen vaders van egipten

^s De kopiist schreef eerst paull, maar haalde ll met twee zwarte streepjes door en schreef daarna wels

(6) Guillelmus Sancti Theodorici (Willem van S. Thierry), *Epistola seu tractatus ad fratres de Monti Dei*, I, 10; Migne, P.L., t. 184, kol. 327.

- der welker dat meeste deel was ongheleert ende nochtan hoe-
gher ende scoender hebben ghesproken vanden dueghden en-
700 de gheleert hoe^t men tot [41 r°] den dogheden mach comen
dan eenighe werlike meesters Aldus so siin volcomen inder
verstannissen die ghene die langhe hem hebben gheoefent^v in
gheesteliken leuene. oec hoe wale si gheleert siin Hier omme
en sullen hem gheleerde menschen niet toernen. of daer ieghen
705 spreken. dat somighe deuote menschen die hem in duegheli-
ken werken^w oefenen someghe dietsche bouken hebben sonder-
linghe die van dugheliker oefeninghen leren. al eist dat dese
bouken gheleerden menschen die ongheoefe[n]t siin / hoeghe
dinken wesen ende sise niet wale en^x connen verstaen Twerande
710 bouken siin die deuoten ongheleerden menschen niet en siin te
verbiedene. al scinen si ongheoefenden gheleerden menschen
hoeghe wesen Ten heersten alle boeken der heilighen die
eenen gheesteliken mensche leeren siin leuen ordineren in
werckeliker dueghsaemliker oefeninghen als hoe hi hem sal
715 hebben in sinen etene^y. ende hoe vele hi eten sal. ende slapen
ende arbeiden wat tide hi beden sal hoe hi beden sal hoe hi
studeren sal hoe hi hem hebben sal als hi arbeit van buten.
ende deser gheliker voert alle bouke die hem leeren bekennen
hoe hi wederstaen mach die becoringhe des duuels siins
720 vleeschs ende werelt Jtem alle bouke die leeren hoe een men-
sche in hem verwinnen mach die quade begheerten ende pas-
sien. hoe hi die begheerte siinre zielen weder reformeren sal
Jtem bouke die vanden dueghden ende oec vanden sonden lee-
ren met wat trappen men opclemt tot den dueghden ende deser
725 ghelike Ten anderen male^z alle bouke die leeren hoe hem een
mensche sal oefenen van binnen ende hoe hi comen mach tot
innicheiden ende deuocien ende wat rechte [41 v°] innicheit
ende deuocie is Jtem bouken die leeren hoe hem een mensche
oefenen sal ende dinken op die doet ende passi *cristi* Ende oec
730 op al siin heilich leuen Jtem hoe een mensche comen sal tot
berouwenisse siinre sonden ende wassen ende toenemen inder
minnen gods ende vele deser gheliken. aldus ghedaen bouken
en siin leeken menschen niet te wederradene

t Hs. hoen

v Tussen hebben en gheoefent is ghoec met drie zwarte puntjes geëxpungeerd.

w De kopiist schreef eerst werd, maar haalde d met twee zwarte streepjes door en schreef daarna ken

x De kopiist schreef eerst ende, maar haalde daarna het afkortingsstreepje met twee zwarte streepjes door.

y De kopiist schreef eerst etenen, maar haalde daarna het afkortingsstreepje met drie zwarte streepjes door.

z De kopiist schreef eerst make, maar haalde daarna ke met twee zwarte streepjes door, expungeerde die twee letters met twee zwarte puntjes en schreef er le achter.

K⁴ of hoe hi sal sijn begheerte maken *ende* formieren nae
 735 dien dat hi bedet alsoe hi die woerde niet en verstaet die hi
 leset of bedet *Ende* hierom ist dat sunte pauwel tot dien van
 corinthen scrijft *ende* bewiset dattet *beter* is dat een *menssche*
verstae den sin daer of dat hi bedet dan hi allene die woerde
 740 *verstonde* *ende* seghet aldus. Als ic mitter tonghe bede spreect
 hi. Soe is mijn herte sonder vrucht dat is te *verstane* Als ic
 alsoe bede dat ic allene die woerde *verstae* ic bidde soe is mijn
 herte of mijn *verstandnisse* sonder vrucht Mer vele meer is
 der *leker mensschen herte sonder vrucht* als si hoer ghebet
 spreken in latijne. *ende* niet en *verstaen* noch den sin. noch
 745 die woerde Niet dat dat ghebet *datmen* alsoe leest sonder *ver-*
standnisse niet *verdienlic* en si. of dat god niet en *verhoerde*
 Mer dat eens *mensschen herte* niet alsoe zeer en wordet ghe-
 uoedet mit *ynnicheiden* *ende* *begheerten van binnen* Of niet
 alsoe zeer *verlicht* en wort in sijnre *verstandnisse*. want daer
 750 behoeft een *menssche aendacht* toe Als sunte Thomas seghet
Ende hier van spreect sunte *ambrosius* *ende* seghet aldus Als
 staet ghescreuen in glosa *ordinaria* En wilt niet *werden* *ouer-*
mits onwetenheit kindere die woerde spreken die si niet en
 [184 r° b] *verstaen* En wilt niet *werden kindere* van sinnen
 755 also dat ghi niet en *verstaet* dat ghi *segghet* als die *kindere*
Mer nae den exempel dat *onse here* *ons* voerleit weest *kindere*
 of cleyn in quaetheide mer *van sinnen* weest *volcomen* Alsoe
 dat ghi *volcoemlike verstaet* dat ghi spreket. want als sunte
ambrosius oec seghet Alsoe ist mit dien *menssche* die sprac
 760 spreect die *hem* *onbekant* is mitten *latijnsschen luden* die in
grietscher tale *singhen* *ende* niet en *verstaen*. wattet si. mer
verlusten hem in dat ghelut der woerden ¶ Hier vut *ende* vut
 vele *anderen reden* *diemen* hier mochte *setten* ist openbaer *dat-*
tet leken mensschen vele *oerberliker* is dat si hoer ghebed spre-
 765 ken in *duytssche* op dat sijn *verstaen* *Ende* als sunte pauwel
 begheert dat si *beden* beyde *inden gheest* *ende* *inden herte*
ende niet allene mitter *tonghen* dat sijn in *latijn spreken*. *ende*
 en *wisten* niet wat si *spraken*. *Ende* hierom ist openbaerlic
 dat *ynnighe ongheleerde mensschen* hebben *duytssche boeke*
 770 daer si hem vut *moghen oeffenen*. *ende* *wennen ynnichlike*
 hoer ghebed te spreken

B⁸ ¶ Want men somighe *menschen* vint die daer op spreken
ende *meinen* dat het niet nutte en is. dat leeke *lieden* spreken
 haer ghebet in *dietscher talen*. so eist *orbuer* een luttel daer
 775 af te spreken *Ende* hier om es te wetene dat hugo de *sancto*
victore leert in *sinen bouken vanden ghebede* dat ghewarich

ghebedt ghelegen es in begheerten ende innicheiden des her-
 ten ende niet inden woerden die wi lesen van buten Die ghe-
 beden dan die den mensche alre meest verwecken^{aa} tot innichei-
 780 den ende deuocien ende helighen bernenden begheerten. die
 siin den mensche alre nuts ende oerburlics ghelesen Gheliic
 dat *augustinus* sprect so nemen wi daer omme aen die woer-
 den op dat wi onse herte ende onse begheerte moghen verwec-
 ken tot innicheiden ende bernender deuocien tot gode / nv
 785 so mach yghelic mensche^{bb} proeuen ende merken weder een
 leec mensche meer wert verwect in sinen ghebede tot begheer-
 ten ende innicheiden met latijnschen woerden die hi niet en
 verstaet dan met dietschen woerden die hi verstaen mach wat
 deuocien of wat innicheiden mach een mensche hebben inden
 790 woerden die hi niet weet wat si betekenen oft hoe mach een
 mensche zeere in alsulken woerden verwect werden Voert alsoe
 die heilighe *augustinus* sprect in sijnre regulen als wi beden
 so sullen wi dat ouerdinken in onser herten Dat wi met den
 monde lesen ⁷ *hec augustinus* [42 r°] Niet dat dat ghebedt
 795 datmen alsoe leest sonder verstannesse niet verdienlic en si of
 dat het god niet en verhoert maer dat eens menschen herte niet
 alsoe zeere en^{cc} wert verwect noch ghevoedt met innicheiden
 ende deuocien ende bernenden begheerten

K⁵ ¶ Mer oftet nutter si hebben simpel ghebede mit slechten
 800 woerden ghemaect. dan oftet nutter si datsi somighe psalme
 hebben in duytsche die si lesen ¶ Hier is toe te antwoorden.
 als die leraer segghen. wantmen die woerde of ghebede van
 buten daerom aenneemt [184 v° a] op dat hem een menssche
 verwecke tot ynnicheiden ende begherten van binnen tot gode
 805 als voerseit is soe sijn eenen yeweliken menssche die ghebede
 nutter ende oerberliker die hem meest verwecken tot ynnichei-
 den. Ende aldus sijn somighen mensschen nutter slechte ghebe-
 de. somighe die psalmen. daer nae datsi daer meerre begherten
 ende ynnicheide in voelen Of als inder neghender vader col-
 810 lacie staet Soe en is een menssche niet altoes in eenre begherte
 te bidden. mer daer nae dat hi van binnen ghesaetet ende be-

aa *Vóór* verwecken werd verwecken met vier zwarte puntjes geëxpungeerd en met een zwarte en een rode streep doorgebaald.

bb *De kopiist schreef eerst* menschen, maar haalde daarna het afkortingsstreepje met twee zwarte streepjes door.

cc *De kopiist schreef eerst* ende, maar haalde daarna het afkortingsstreepje met drie zwarte streepjes door.

(7) Augustinus, *Regula ad servos Dei*, 3 ; Migne, P.L., t. 32, kol. 1379.

- reidet is. so heeft een menssch op som tijt meerre begherte tot eenre manier van beden. dan totter ander manier. ende daer nae sijn hem oec nutter somighe ghebedekens op een tijt.
- 815 dan op die ander tijt daer nae dat hi sijn begherte voelt tot sulken ghebeden als voerseit is. of tot den psalmen ¶ Ende al sijn die psalmen quaet ende zwaer te verstaen ende voer is gheseit dat leke mensschen gheen hoghe ende zwaer leringhen sullen lesen ¶ Nochtan want si dese psalmen niet en lesen om
- 820 die [te] verstaen mer om hoer begherte daer^{dd} mede te verwecken. soe en ist hem niet te verbiden mer te raden. datsi somighe psalmen hebben in duytsche ouer ghesat want en solden si die psalmen daerom niet lesen in duytsche. want si sie niet en verstaen. soe en solden si sie oec niet lesen in latijn.
- 825 want si sie vele min verstaen in latijn [184 v° b] dan in duytsche. want si in latine noch den sin. noch die woerde en verstaen. mer in duytsche verstaen si doch wat dat is te minste die woerde Oec sijn vele psalmen die goet te verstaen sijn alsoe vele alset hem noot is. dat is nae dattet hem ghenouch
- 830 is. hoer begherte mede te verwecken. al en weten si niet in wat persoenen mit desen psalmen Miserere mei Deus Domine ne in furore Ende dier ghelijke leest of dauid^{ee} ghemaect heeft Nochtan verstaen si redeliken den sin nae der litteren. ende dese syn dient ende is ghenouch. hoer begherte mede te ver-
- 835 wecken. ende goede aen te roepen Ja men en vint niet vele psalmen die leke mensschen [...] ^{ff} den ommer [...] ^{ff} die hem di [...] ^{ff} hugo zeghet. ende inder vader collacien staet. soe maect die begherte dicke enen mensschen die psalmen verstaen Sonderlinghe dat enen menssche enen syn daer vut
- 840 trecket daer nae dat sijn begherte is. Hier om en ist niet verboden dat leke mensschen somighe psalmen hebben daer si gode mede aenroepen ende haer begherte mede verwecken Al en ist hem niet nutte. mer ommer onnutte. dat hem leke mensschen wolden gheuen te studieren ende volcomelike ver-
- 845 staen die psalmen. Mer datsi die psalmen lesen moghen. ende gode daer mede aenroepen. betughet sunte Jheronimus in eenre epistel tot salmen lesen moghen ende gode marcellam daer hi seghet daer met aenroupen. oec als
- 850 dat die boumans inden lan- si haer antwert doen ghetughet

dd *Hs.* die

ee *Vóór* dauid werd dauid met vijf puntjes geëxpungeerd.

ff Onleesbaar; de Latijnse tekst luidt: Ergo pauci sunt psalmi, quorum non aliqui versus ipsis convenire possunt pro affectu inflammando. Item, sicut dicit Hugo de Sancto Victore enz.

de van bethleem⁸⁸ bi haer ploech Alleluya pleghen te singhen. ende die meyers die psalmen. ende die arbeiders in den wijngaerde yet goedes pleghen te singhen vander heyligher scrift. Dit sijn spreect hi die zanghe ende die minnentlike lidenes deses landes⁸

ieronimus in epistola ad marcellam daer hi spreect dat die ackermanne in den lande van bethleem bi harer plouch alleluya pleghen te singhen ende die mayers die salmen ende die arbeiders in den wiingaert yet goets vander heiligher scrift Dit siin spreect *ieronimus* die sanghe ende die minlike liedekine deses lants⁸

gg *De laatste e van Bethleem boven de regel bijgeschreven.*

(8) Hieronymus, *Epistola XLVI, Paulae et Eustochii ad Marcellam, De sanctis locis*; Migne, P.L., t. 22, kol. 491.

B. DE VERTAALDE EXCERPTEN UIT *DE LIBRIS TEUTONICALIBUS* IN HS. ROTTERDAM, GEMEENTEBIBLIOTHEEK, 9661 EN HS. LEIDEN, MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSE LETTERKUNDE, 224

In hs. Rotterdam, Gemeentebibliotheek, 96 C 1, fol. 3 r° a - 4 v° b en in hs. Leiden, Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 224, fol. 161 r° - 165 v° komen onder de titel *Dit capitel leert hoe die heylighen raden dat de leke mensche goede duetsche boeken van simpelre materien neernstelike lesen zullen als hier staet* een aantal excerpten voor over het lezen van Dietse boeken in de landstaal. Het is moeilijk uit te maken, of die excerpten aan *Super modo vivendi* dan wel aan *De libris teutonicalibus* ontleend zijn, daar zij zowel in het ene als in het andere traktaat voorkomen. Toch menen we dat ze aan *De libris teutonicalibus* werden ontleend. Zowel in *Super modo vivendi* als in *De libris teutonicalibus* komt er een excerpt uit de 32ste homilie uit de *Homiliae LXXXVIII in Ioannem* van Johannes Chrysostomus voor, maar in dit laatste traktaat is het excerpt een zestal regels langer dan in het eerste. In *Super modo vivendi* eindigt het excerpt met: « Nullus utique habet / dicere hoc, sed aleas quidem et lumbos apud plures invenimus esse », maar in *De libris teutonicalibus* gaat het nog verder: « libros autem nusquam sed apud paucos, sed et hii hii, qui non habent, similiter disponuntur, ligantes eos et disponentes semper in archis vel in cistis, et cetera, que ibidem prosequitur. Ex quibus paucis positis satis apparet quanto studio quantaque diligencia sancti doctores nisi sunt populum ad stadium et leccionem inducere scripturarum et sanctorum librorum ». Welnu, dit gedeelte van het excerpt dat alléén in *De libris teutonicalibus* voorkomt, wordt in Rotterdam 9661 en Leiden, Letterk. 224 als volgt gedeeltelijk vertaald: « Mer nergent en vijnden wy boeke / of bi luttel luden Ende die ghene diese hebben / die bijnden se / ende leggense in hoer kisten / ende al horen vlijt doen se alleen tot subtiylheit der quateernen of bladen / ende tot suuerlicheit der boecstauen. »

De vraag rijst, of de excerpten uit *De libris teutonicalibus* zelfstandig werden vertaald dan wel of zij uit de volledige bewerking *Een verclaringhe vanden duyschen boeken* werden overgenomen. Het is niet gemakkelijk op deze vraag te antwoorden, daar net de bladzijden uit *Een verclaringhe vanden duyschen boeken*, waarop de excerpten, die in hs. Rotterdam 96 C 1 en hs. Leiden, Letterk. 224 voorkomen, uit hs. Kassel, ms. theol. fol. 56 zijn gesneden en evenmin in hs. Brussel, 2285-301 werden overgeleverd. Toch lijkt

het ons waarschijnlijk dat de excerpten in hs. Rotterdam 96 C 1 en hs. Leiden, Letterk. 224 aan *Een verclaringhe vanden duytschen boeken* werden ontleend. In hs. Londen, British Museum, add. 10.287 en in hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 19.549 komt een hoofdstuk voor dat we hieronder gedeeltelijk uitgeven, getiteld *Vanden naesten te vermanen of te berispen of vander heiligher scrift te ghelouen ende te verstaen ende boeke te hebben*. In dit hoofdstuk nu komen passages voor, die we woordelijk in *Een verclaringhe vanden duytschen boeken* terugvinden en passages, die we letterlijk in de excerpten uit *De libris teutonicalibus* in hs. Rotterdam 96 C 1 en hs. Leiden, Letterk. 224 aantreffen. Hieruit blijkt dat er een duidelijke samenhang tussen *Een verclaringhe vanden duytschen boeken* in hs. Kassel, ms. theol. fol. 56 en hs. Brussel 2285-301, de excerpten in hs. Rotterdam 96 C 1 en hs. Leiden, Letterk. 224 en het bovengenoemde hoofdstuk in hs. Londen, add. 10.287 en hs. Brussel 19.549 bestaat en is het bijgevolg waarschijnlijk dat de excerpten in hs. Rotterdam 96 C 1 en hs. Leiden Letterk. 224 aan *Een verclaringhe vanden duytschen boeken* werden ontleend. Om die samenhang te bewijzen laten we een tweetal parallelplaatsen volgen :

BRUSSEL 2285-301

Gheliker wiis dat ons god hier in desen leuen na den lichaem heeft ghegeuen solaes in broede in wine *ende* der gheliken. sonder welke wi niet en moghen leuen Alsoe heeft hi oec ons inder woestinen deses ieghenwoerdighs leuens solaes ghegeuen na der zielen die lesse der heiligher scrift *ende* dat ghebet (fol. 36 v°).

LEIDEN, Letterk. 224 (en ROTTERDAM 9661).

Yst sake / dat lelic spreken die ziel beulect. *ende* roept die duuelen So ist openbaer. dat die lere der heylicher scrift die zyele heylich maect *ende* verkriget genade des heyligen geestes (fol. 165 v°).

LONDEN, add. 10.287 (en BRUSSEL, 19.549).

Gheliker wijs dat ons god hier in desen leuen na den lichaem heeft gegheuen solaes in broede *ende* in wijne *ende* dier ghelike. sonder welke wi niet leuen en moghen Alsoe heeft hi oec inder woestinen des teghenwoerdighen leuens solaes ghegheuen nader zielen die lesse der heiligher scrift *ende* dat ghebet (fol. 69 v°).

LONDEN, add. 10.287.

Ist sake dat lelic spreken die siele beulecket *ende* roepet die duuele. so ist openbaer dat die lesse der heiligher scrift die siel heilich maket *ende* vercrighen gracie des heiligen gheestes (fol. 97 r° a - 97 r° b).

De excerpten in hs. Rotterdam 96 C 1 werden al in 1854 door W. Moll vermeld, die het handschrift in 1852 van de toenmalige eigenaar E.J. Koch in bruikleen had gekregen en er een afschrift van had vervaardigd¹. Naar dit afschrift dat zich in hs. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 133 F 14 bevindt, werden de excerpten in 1927 door Fr. Crispinus Smits uitgegeven². Het blad meet 221 x 155 mm, de bladspiegel ca 150 x 99 mm. Het handschrift is beschreven in twee kolommen; elke kolom telt 30 regels. Geheel de codex is door één kopiïst in een verzorgde littera bastarda beschreven. Rode titels en korrekties zijn van de kopiïst. Het handschrift zit niet meer in een band; op de rectozijde van het eerste en op de versozijde van het laatste werd eenvoudig gewaterd papier geplakt. Gedateerd is het manuskript niet, maar te oordelen naar het schrift werd het ca. 1450 geschreven. Blijkens het eigendomsmerk op fol. 2 v°: Die boeck hoert tot sunte geertruyt in hoern, is het handschrift afkomstig uit het tertiariïsklooster Sint-Geertrui te Hoorn. In mei 1927 kwam het in het bezit van de Gemeentebibliotheek te Rotterdam.

De hoofdinhoud van het handschrift bestaat op fol. 6 r° a - 209 v° b uit een Middelnederlandse vertaling van deel II en I van de *Profectus religiosorum* van David van Augsburg. Als een soort inleiding gaan hieraan op fol. 3 r° a - 4 v° b de excerpten uit *De libris teutonicalibus* vooraf³.

Hs. Leiden, Letterk. 224 is een papieren handschrift van 213 bladen. Het blad meet 138 x 102 mm, de bladspiegel wisselt naar gelang van de kopiïst. Het manuskript dat een aantal kleinere geestelijke teksten bevat, bestaat uit vijf gedeelten. Het tweede gedeelte is, op fol. 160 r° na, door één kopiïst in een littera brevitura geschreven en beslaat fol. 142 r° - 165 v°; in dit gedeelte komen op fol. 161 r° - 165 v° de excerpten uit *De libris teutonicalibus* voor. Het handschrift zit nog in de oorspronkelijke bruin kalfsleren band. Het is niet gedateerd en bevat geen eigendomsmerk; blijkbaar dagtekt het uit de tweede helft van de 15de eeuw en werd blijkens het dialect in het noordoosten van het Nederlandse taalgebied ge-

(1) W. Moll, *Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaderen in de vijftiende eeuw*, I. Amsterdam, 1854, blz. 39-40, voetnoot; het handschrift wordt ook nog door hem vermeld in zijn *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, II, 2. Arnhem, 1867, blz. 330.

(2) Fr. Crispinus Smits, *David van Augsburg en de invloed van zijn Profectus op de Moderne Devotie*. Collectanea Franciscana Neerlandica. Uitgegeven bij het zevende eeuwfeest van Sint Franciscus 1226-1926. 's-Hertogenbosch, 1927, blz. 201-203.

(3) Zie verder P. Dalmatius van Heel, O.F.M., *Middeleeuwse handschriften op godsdienstig gebied in het bezit van de Bibliotheek der Gemeente Rotterdam*. Rotterdam, 1948, blz. 138-140; J. van Rooij, *Gerard Zerbolt van Zutphen. I. Leven en geschriften*. Nijmegen-Utrecht-Antwerpen, 1936, blz. 342-43, nr. 342.

schreven⁴. De excerpten in hs. Leiden, Letterk. 224 werden door J. van Rooij geïdentificeerd, al waren zij al veel eerder bekend⁵.

Hieronder geven we de excerpten uit *De libris teutonicalibus* naast elkaar uit, links naar hs. Leiden, Letterk. 224, rechts naar hs. Rotterdam 96 C 1. Uit een vergelijking van beide teksten blijkt dat de Leidse versie op twee plaatsen uitvoeriger is. De plustekst op het einde is niet uit *De libris teutonicalibus* vertaald, maar bestaat in hoofdzaak uit twee exemplen, ontleend aan de *Homiliae in evangelia* van Gregorius en het *Didascalion* van Hugo van Sint-Victor. Opmerkelijk is dat het exemplen van Servulus niet speciaal werd vertaald, maar uit de vertaling van de *Homiliae in evangelia* door de bijbelvertaler van 1360 is overgenomen.

Dit capittel leert hoe die heilige raden. dat die leke menschen / guede duytsche boeke van simpelre materien / eernstelijke lesen sullen na wyse als hier na staet

Dit capitel leert hoe die heilighen raden dat de leke mensche goede duetsche boeken van simpelre materien neernstelijke lesen zullen als hij staet

- 1 Augustinus scrijft in eenre epistolen^a tot den greue bonifacium ende seeghet. Het is groet scande of confusie den
5 zielen der ongeleerder lude /die seggen / Wat gheet het my aen. boeke te lesen der scrift. of te horen. of leren of wat geet het my aen.
10 steeds te lopen ter kerken / ende tot den priesteren. Als ic een clerck werde so wil ic doen die dinghen die die clerck doen moeten. Wair om

Augustinus scrijft in eenre epistolen tot den greue bonifacium ende seghet. Het is grote schande of confusie den zielen der leker luden die segghen. Wat gaet mi aen boeke te lesen der scrijften of te horen of te leeren. of wat gaedet mi aen stedes te lopen totter kerken ende totten priesters. Als ic een clerck werde soe sal ic doen die dinghe die die clerke doen moeten Waer om en verstaet dese leke mensche niet. dat hi broet

a Vóór epistolen werd omelyen doorgehaald.

(4) Een uitvoerige beschrijving van dit handschrift bij G.I. Lieftinck, *Codicum in finibus Belgarum ante annum 1550 conscriptorum qui in Bibliotheca Universitatis asservantur. Pars. I. Codices 168-360 societatis cui nomen Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*. Leiden, 1948, blz. 38-42.

(5) J. van Rooij, *Gerard Zerbolt van Zutphen. I. Leven en geschriften*. Nijmegen-Utrecht-Antwerpen, 1936, blz. 341-42, nr. 127.

- 15 en versteet dese leye of on-
gheleerde mensche niet dat
he broet *ende* wijn *vnde* alle
ander guede dinghen der eer-
den. *ende* die selicheit des
20 ewigen leuens / gelijck wil
ontfaen mer hi en wil dat
juck *cristi* niet gelijck dra-
gen¹ ¶ Hier van seegt sunte
jan guldenmont super johan-
25 nem. laet ons ons voertmeer
scamen. want dat wijf van
samarien die vijf manne had
gehad. die dede also groten
vlijt totten scriften. dat se
30 hoer tot anders genen din-
gen en gaff. noch anders
geen dinck en toech se dair
af. si en vragede *cristo* vele
vander heyliger scrift. *vnde*
35 doe se vernam dat he een
prophete was. doe haelden
si oic ander lude / op dat
die oec die waerheit hoerden
¶ Mer wi en vragen niet na-
40 der scrift of leringhe [165
v^o] mer wi ordineren of slaen
alle dinc slecht heen alset
coemt. want segget my / wie
is van uwe / die als hi
45 inden huse is / neemt in sijn
hant een boexken vander lere
cristi. *ende* ouerleest die
dinghen die daer in staen. *en-
de* ondersuect die heilige
50 scrift Niemand van uwe en
mach dit seggen Mer vele
spele vijnden wy bi uwer ve-
le/Mer nergent en vijnden wy
boeke / of bi luttel luden
55 *Ende* die ghene diese hebben
- ende* wijn *ende* al ander goede
dinghen der eerden *ende* die
salicheit des ewichs leuens ghe-
lijck wil ontfaen. mer hi en wil
[3 r° b] dat iucke *cristi* niet
ghelijck draghen¹ Hier af se-
ghet sunte iohan guldemont op
sunte iohans ewangelie Laet
ons ons voertmeer schamen.
want dat wijf van samarien die
vijf manne hadde ghehat. die
dede also groten vlite totten
scrijften. dat sie hoer tot an-
ders ghenen dinghen en gaf.
noch anders gheen dinc en
toech sie daer af. si en fraghe-
de *cristo* vele van der heiligher
scrijft *Ende* doe sie vernam dat
hi een profete was. doe haelde
sie oec ander lude. op dat se
oec die waerheit hoerden. Mer
wi en vragen niet nae der
scrijft of leringhen. mer wi or-
dinieren alle dinc slechts he-
nen alset geuallet. Want seg-
ghet mi. wie is van v. die als
[3 v°] hi in huse is neemt in
sijn hande een boecksken van
der lere *christi*. *ende* ouergaet
die dinghen die daer ynne staen
ende onder suect die heilige
scrijft? Nyement van v en mach
dit segghen. Mer vele spele
vinde wi bi uwer velen. mer
nerghent en vinde wi boeke.
of bi luttel luden. *Ende* die
ghene die sie hebben die bin-
den sie *ende* leggen sie in hoer
kisten. *ende* al horen vlijt doet
sie allene tot subtylheit der
quateernen of bladen. *ende* tot

1. Niet teruggevonden in Augustinus, *Epistolae CLXXXV, CLXXXIX, CCXX* alle drie tot Bonifacius gericht, afgedrukt bij Migne, P.L., t. 33, kol. 792-815, 854-857 en 992-997.

/ die bijnden se / ende leg-
 gense in hoer kisten / ende
 al horen vlijt doen se alleen
 tot subtiylheit der quateernen
 60 of bladen / ende tot suuerli-
 cheit der boecstauen² Ende
 dese selue sunte jan gulden-
 mont seeght. Jst sake / dat
 lelic spreken die ziel beulect.
 65 ende roept die duuelen So ist
 apenbaer. dat die lere der
 heyliger scrift die zyele hey-
 lich maect ende verkriget ge-
 nade des heyligen geestes
 70 Op een ander stede seget
 die selue sunte jan. Eer ic
 segge vanden woerden des
 ewangelijs. so wil ic v allen
 bidden een bede / mer en
 75 weygert mi dese bede niet.
 want ten is niet swaer of las-
 tich dat ic bid. Noch ten is
 mi niet alleen orberlic. die
 dat ontfange. mer het is oic
 80 v orberlic. die dat geuet. en-
 de uwe vele meer nutte of
 orbarlic dan my. Ende dat ic
 bid. dat is dit / Dat een ye-
 gelic eens des dages ga te
 85 huys sitten / ende ouerlese
 die lere der ewangelijs daer
 ic v van prediken sal ende
 ondersoeke mit ernsticheit.
 die dingen die daer in sijn /
 90 ende ondervijndse wale. en-
 de merck wat dair claer in is.
 of wat dair doncker in is /
 Ende van deser vliticheit dat
 gy die lere aldus [166 r°] te
 95 voren ouerleest sal v ende mi
 grote nutticheit comen want
 ic en sal genen groten arbeit

suuerlicheit der litteren² ¶ En-
 de dese sunte iohan guldemont
 seghet. Jst zake dat lelic spre-
 ken die ziele beulecket ende
 roept die duuele. so ist open-
 baer dat die lexe der heiligher
 scrift die ziele heilich maect.
 ende [3 v° b] vercrijcht gracie
 des heilighen gheestes.

Op een ander stede seghet
 sunte iohan guldenmont. Eer ic
 segge van den woerden des
 ewangelijs so wil ic v allen bid-
 den ene bede. mer en weigert
 mi dese bede niet. want het en
 is niet zwaer of lastich dat ic
 bidde. noch het en is mi niet
 alleen oerbaerlic diet ontfan-
 ghe. mer het is oec v oerbaerlic
 diet gheuet. ende v vele meer
 oerbaerlic dan mi. Ende dat ic
 bidde dat is dit. Dat een yghe-
 lijck op enen dach gae te hues
 sitten. ende ouerlese die lexe
 des ewangelijs daer ic v van
 prediken sal. ende ondersoeke
 mit neernsticheiden die dinghe
 die daer ynne sijn. ende onder-
 uinde sie wel. Ende merke wat
 daer [4 r° a] [claer] ynne is of
 wat daer donker ynne is. Ende
 van deser vliticheit dat ghi die
 lexe aldus te voren ouerleest
 sal v ende mi grote nutticheit
 comen. Want ic en sal ghenen
 groten arbeit behoeuen te ver-
 claeren die dinghen die daer
 werden gheseghet. want v her-
 te dan in bekennisse der woer-

2. Johannes Chrysostomus, *Homiliae LXXXVIII in Joannem, Homilia XXXII*; Migne, P.G., t. 59, kol. 186-187.

behoeuen te *verclaren* die *din-*
gen die daer werden geseght
 100 / *Want v herte* dan in *beken-*
nissen der woerden / *meer*
gewent of *bekant* is / *ende*
gy sult cloker *ende* *verstandi-*
ger werden. *ende* *aldus* en
 105 *seldi* niet alleen *bequame*
werden te *uerstane* / *mer* oec
ander lude voert te *leren*³
Dese selue leerre seget *Het* is
 een *seer* onredelike *ontscul-*
 110 *dinge* / *dair* se hem mede
ontsculdigen die *aldus* traech
sijn. dat sy gene boeke en
hebben / dat is mit hoerre
armoede. *Mer* vanden riken
 115 *luden* is die *ontsculdige*
spot. *Mer* wantter vele *ar-*
men *sijn*/die hem *plegen* *al-*
dus te *ontsculdigen* So wolde
 ic hem geern vragen/of se yet
 120 hebben volcomelic alle *res-*
cap die *horen* totten *ampt* dat
 se *plegen* te doen / oec woe
 groet hoer *armode* is⁴ ¶ Hier
 om ist on*bequame* dat em een
 125 *mensche* *ontsculdiget* mit
sijnre *armoede*

Hier van seghet *Faustus* een
 heilich gelouich bysscop jn
 een omelye totten volc. Die
 130 heylige *lessen* suldi *inder*
kerken geern *horen*. *ende* in
uwen husen suldi die heylige
scrift *lesen* / *Ende* waert dat
yement van v. also *seer* on*le-*
 135 *dich* *weer* / dat he des voer-

den meer ghewoent of *bekant*
 is. *Ende* ghi sult *cloeker* *ende*
verstandenre werden. *Ende* *al-*
dus sulle gi niet allene *bequaem*
werden te *verstane*. mer oec
ander lude te *leren*³. ¶ Die *sel-*
ue leraer seghet. *Het* is een
 seer onredelike *ontsculdigh-*
he daer se hem mede *ontsculdi-*
ghen die *aldus* traech *sijn* dat
 sie *ghene* boeke en *hebben*. dat
 is mit haerre *armoede*. mer van
 den riken luden is die [4 r°]
ontsculdigh- spot. *Mer* wanter
 vele armen *sijn* die hem *aldus*
plegen te *ontsculdighen*. so
 wolde ic hem gherne *vraghen*
 of sie yet *volcoemlic* hebben
 alle *reetscappen* die *hoeren* tot-
 ten *ambocht* dat sie *pleghen* te
 doen. oec hoe groet hoer *ar-*
moede is⁴. Hier om ist on*be-*
quaem dat hem een *mensche*
ontsculdiget mit *sijnre* *armoe-*
de.

Hier van seghet *faustus* een
 heilich ghelouich bisscop^b in
 eenre omelien totten volke. Die
 heilighen *lexen* soele ghi in
 der kerken gherne *horen* *ende*
 in *uwen* husen sole ghi die hei-
 liche *scriften* *lesen*. *Ende* waert
 dat *yement* van v also *seer* on-
 ledich waere dat hi des voer-

b bisscop door de kopiist in de marge bijgeschreven.

3. Johannes Chrysostomus, *Homiliae LXXXVIII in Joannem, Homilia XI*; Migne, P.G., t. 59, kol. 77.

4. Johannes Chrysostomus, *Homiliae LXXXVIII in Joannem, Homilia XI*; Migne, P.G., t. 59, kol. 78.

- den eten niet wachten en mocht / dat he die heylige scrifte lase. den en salt niet swaer wesen. dat he ouer
 140 maeltijt wat lese vander heyliger scrift ¶ op dat [166 v°] die ziele also werde gevuedt mitten woerden gods als dat lichaem mitter spisen. Also
 145 dat beyde/ziele ende lichaem gesaedt op staen vander saliger weerscap / op dat gy also moget uervullen. dat die apostel bidt ende vermaent.
 150 Weer gy etet of drinct. alle dingen doet ter eren gods. den eten niet wachten en mochte dat hi die heilighe scrift lese. dien en salt [4 r° a] niet zwaer wesen dat hi ouer maeltijt wat lese van der heiligher scrift op dat die ziele also werde gheuodet mitten woerden godes als dat lichaem mit der spisen. alsoe dat beide ziel ende lichaem ghesadet opstaen van der saligher werscape. op dat ghi alsoe moghen vervullen dat die apostel biddet ende vermaent. Wer ghi etet of wer ghi drinket. al dinge doet totter eren gods⁵.
- Hier om / als men leest inder legenden van sunte bartholomeus. ende sunte dorotheus beschrijft Doe sunte bartholomeus predicte in yndien. so ouersatte hi ende gaf den volck van dien
 155 lande sunte matheus ewangelium inder spraken die se spraken ¶ Hier af is oec te weten. als sunte jeronimus spreekt ende al die leerrers holden. dat geen boeck in alle der heyliger scryft diemen properliken heit die heylighe scrift of canonicam scripturam. dat is. die die apostelen ewangelisten of propheten gemaect hebben hier af niet en was een boec jnt ierste
 160 gemaect in latijn. mer nye testament was gemaect in gryexer tale utgenomen. sunte matheus ewangelium dat hi den Joden screef in Joedscher ende ebreuscher sprake. ende die epistel sunte pauwels / die hi oic den joden in hebreuscher spraken
 165 screef Ende daer vyf scijnt dat die heyligen/sunderlinge in dat begyn der heyliger kerken. hoer bueken maecten in der sprake daer se alre malc. dair sy toe screuen best in mochten verstaen. of orberlixste was [167 r°] Ende dat meeste dele vanden olden testament was gemaect/in ebreuscher sprake Mer
 170 beyde nye ende olde testament / is ouer gesat in latijn. dair om. want die latijnsche sprake ouer al die werlt gaet Ende hier af staet inden vijften boec van decretale. extra de heretisis. c. Cum ex iniuncto
 175 Inden begynne. ¶ Die begeer- ¶ Ende hier af staet int vijfte boec van decretael extra de hereticis. c. Cum ex iniuncto int beghinsel. Dat begherte die heilighe scrift te verstaen. en-

5. Faustus Reiensis, *Sermo XVI*; *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*, t. 21, blz. 287-288.

- te / der heyliger scrifte the *de* nae der heiligher scrift te
 uerstaen / ende na der heyliger scrifte te vernemen / dat
 180 en is niet te lasteren / mer si te laeken. mer meer te louen.
 meer te louen / oec den leken of ongeleerden menschen ⁷ Want dair van spreect
 he daer. Hier vyt ist openbaer datmen goede duytsche boeken
 185 baer datmen guede duytsche bueke wale lesen mach. die naden rechten gelouen ende
 naden rechten gelouen ende der waerheit sijnt. mer het is waer. dat die duytsche bueke
 190 dair ongeloue in is / uerboden sijnt. of datmen die onghelouf in is verboden siin of
 ongeloue vyt doen sal. Mer datmen den onghelouf vyt sal
 nochtan en sullen die leken doen. mer nochtan en sullen
 / of ongeleerde lude / die leke lude ouermits dat hem
 195 mids. dat hem dunct dat se dunket dat sie wat weten hoer
 wat weten / hoer prelaten prelaten of priesters of hoer
 off priesters / of hoer guede rechte ende goede lere die na
 lere die naden leuen cristi is ende der heiliger scrift niet bespotten
 200 bespotten / noch hoer prediken noch hoer predikinge ver-
 smaden. Mer si sullen sie in eeren ende in werdicheit heb-
 len se in eren ende weerdicheit hebben. ende hem gheen achter
 ne achterspraec doen. al scinen sprake doen al schinen si oec
 205 nen si oec simpel te wesen ¶ simpel te wesen. Ende al en
 Ende wattan. en mogen die moeten die leke lude niet pre-
 leyen niet prediken / si mogen prediken sie moghen wel verma-
 gen nochtan wale horen euen nen.
 210 korsten vermanen / mitter
 heyliger scrift ende wat gueds
 lesen of seggen. Als gregorius Jeronimus Augustinus / crisostomus / beda. ende gemeynlike alle [167 v°] die heiligen seg-
 gen / ende oic dat geestlike recht als inden voergeseyden
 capittel. Cum ex iniuncto. ende heinricus boec seget super capi-
 215 te extra de hereticis. Cum ex iniuncto libro. v^o Ende johannes
 in summa confessoris liber .iiij. titulus .ix. questio .xj.

Hier van scrijft Sunte gregorius een exempel in eenre ome-
 lyen Jnder poerten van romen / daermen doer geet tot sunte

6. Gregorius IX, *Decretales*, V, 7, 12.

clemens kerke / was een die seruulus hiet / die vele van uwe
 luden / mit my kenden / Arme van guede / mer rijck van
 220 uerdiensten / de lange quale of ziecheit / onmechtich had
 gemaect Want van sijne ioget totten eynde sijns leuens
 lach he al lamme. wat sal ic seggen. want he mochte niet
 staen. ende he en vermochte hem niet op te richten te sitten
 225 op sinen bedde / niet en vermocht hi / sijn hant aen si-
 nen mont te brengen / noch hem op die ander side te keren
 / Om desen te dienen waren by hem. sijn moeder ende sijn
 brueder / Ende wat he van aelmoessen ontfienc. dat deylden hi
 den armen. ouermids sijne moeder ende brueders handen.
 230 Ende hi en kenden gheen boecstauen /. Mer he had gecoft
 boeke. van der heyliger scrift / ende hi ontfenck allerhande
 geestelike lude ter herbergen / ende liet die bueke sunder op-
 halten voer hem lesen. ende aldus gescyedet / dat hi volco-
 melic die heylige scrifte leerde / Also ver alset sijne proper
 235 maten na sinen verstaen toe hoerde. Want he / als ic geseget
 heb / myt [168 r°] al gheen boecstaue en kende. Hy pynden
 hem/altijt in sijne pynen gode te danken. ende hem te geuen
 ten loue gods / nachts ende dages hem te danken. Mer doet
 thans tijt was/dat sijn dus grote uerduldicheit sold werden ge-
 240 loent. So ginc die pine vyt synen vtersten leden tot sinen bin-
 nensten leden. dair dat leuen in leget Ende doe he bekende dat
 hi te hant steruen solde So vermaenden hi vreemde geestlike
 manne die hi om gods wil^c geherbercht had / dat se op staen
 solden. ende datse mit hem lesen souden die psalmen / ende
 245 dat verbeyden sijne vytvaert / Ende doe he mit hem al ster-
 uende las. doe dede hi haesteliken hoer stemmen swigen / die
 daer lasen. ende segede hem mit anxte van groten roepen /
 swyget. en hoerdy niet / hoe die loue of sange inden hemel
 luden / ende doe he totten louen ende sange die he van bin-
 250 nen hoerden / die oren sijns herten ernsteliken gaf. Doe wart
 die heylige ziele ontbonden vanden vleysche Mer doese vyt
 vuer / doe wart aldaer so grote zueticheit van roeke gespreyt
 dat al die gheen die dair by waren / mit onsprekeliker sueti-
 cheit uerwlt worden. Also dat sy apenbaerliken dair bi beken-
 255 den / dat hem die sange ende loue inden hemel ontfangen
 hadden ^r Dese seruulus was ongeleert / nochtan hadde hi^d vele
 bueken in sijne spraken. Mer et iss te weten [168 v°] dat

c wil door de kopiist in de rechtermarge bijgeschreven.

d hi door de kopiist in de rechtermarge bijgeschreven.

7. Gregorius, *Homiliae in evangelia, Homilia XV*; Migne, P.L., t. 76, kol. 1133-1134.

hem die leken *ende* ongeleerde lude / pinen sullen te lesen /
 bueke van slechter *ende* simpelre materien of synne / als van-
 260 den dogeden / *ende* vanden sunden / vanden loen der gueder
 / *Ende* vander pinen der quader / vanden leuen der heyliger
 vaders *ende* ander heyligen / en[de] der gelijc ¶ Mer se en
 sullen hem niet onderwijnden te lesen / of te disputeren /
 van hogen of subtilen saken *ende* materien als vanden articu-
 265 len des gelouen / of der^e gotliker naturen. off dat heylige
 ewangelium na horen syn te gloseren of te verstaen / of ander
 hoge materien / of hoge bueken der heyliger scrift ¶ *Ende*
 oec en ist niet nutte. dat alsulke bueke yement ouer set in
 duytsche/want dair menich leye. die meer wil uerstaen/dan sijn
 270 mate eysschet ouer uallen mocht Vnde daer af scrijft hugo
 van sunte victoer / in dydascalon. inden vijften boeke / een ex-
 empel ¶ Mi gehoget dat my geseegt waert van eenen man die
 van heyligen leuen was. die mit alsoe groter lieue die heylige
 scrift begeerde / dat he stadighe vliticheit hadde inder heyliger
 275 scriften. Mer doe die kunst der heyliger scriften in em began te
 wassen. Soe waert oic meerre die begeerte / die konste te
 weten. Mer ten lesten / om dat he sere lief had die wijsheit
 der kunsten. So versmaden hi ten lesten die [169 r°] heylige
 scrifte die simpel schenen / *ende* began te ondervijnden die
 280 diepe *ende* verholen dingen inder heyliger scrifte. *ende* began
 hem ernsteliken te setten hoe he mochte die parabolē der
 propheten verstaen in geestliken syn. Mer sijn herte en mochte
 desse borden of last niet verdragen. mer hi began thans ach-
 terwaert te gaen. om dat hem die materie te hoech was. *ende*
 285 om dat he hem daer te voele toe gaff. *ende* waert alsoe seer
 uerstoert *ende* confundeert om dese sorge *ende* onlede der
 heyligher scrift dat he niet alleen achter en liet nutte wer-
 ken. mer hi liet oec achter werken die noet waren. *Ende* aldus
 ist in wederheit of *contrarie* gewandelt. dat die ghene die de
 290 heylige scrifte begonnen had te lesen / om stichtinge sijns
 leuens. want he niet mate en hielt / *ende* besceydenheit ¶ So
 is hem worden dese heylige scrift een rescap der dwalinge.
 Mer ten lesten / ouermids^f der bermherticheit gods / waert he
 vermaent in enen vysioen. dat he hem niet meer en solde al-
 295 sulke hoge scrifte onderwijnden te lesen. of studeren. Mer
 dat he solde lesen. dat leuen der heyliger vaders / *ende* die
 uerwinninge der marteleers. *ende* dat he hem wennen soude
 tot andren simpelē scriften of die simpelic gemaect waren.

e der door de kopiist boven de regel ingevoegd.

f Vóór ouermids werd ouermits doorgehaald.

Ende aldus quam he in corter tijt weder tot sinen iersten state
 300 / ende verdienden also grote genade / ende ruste van binnen
 / datmen [169 v°] billiken seggen mach / dat in hem uerwillet
 was die stemme ons liefs heren. / die in den / dat hi onsen
 arbeyt ende rouwe guedertierliken aensiet. ons troesten wil /
 ende seeght Coemt tot my / alle die arbeydent vnde belastet
 305 sijt Ende ic sal v vermaken of lauen / ende dan suldi vijnden
 ruste uwen zielen⁸ Hier om seeght sunte bernaert. Et ware
 di beter dattu di seluen bekendes / dan dattu dy versumedes /
 ende bekendes den loep der sterren / die crachte der cruden
 / vnde haddes conste aller hemelscher ende eerscher dingen
 310 *et cetera*⁹

8. Hugo de S. Victore, *Eruditionis Didascalicae libri septem*, Liber V, cap. VII ; Migne, P.L., t. 176, kol. 795.

9. Bernardus, *Meditationes piissimae de cognitione humanae conditionis*, caput. V ; Migne, P.L., t. 184, kol. 494.

BIJLAGE

DE KOLLATIE IN HS. LONDEN, ADD. 10.287 EN HS.
BRUSSEL 19.549

Hs. Londen, British Museum, add. 10.287, fol. 5 v° - 85 v° en hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 19.549, fol. 1 r° a - 114 v° a bevatten beide een kollatieboek of een boek met godvruchtige lezingen¹. Deze lezingen bestaan uit een groot aantal excerpten uit Gregorius, Johannes Chrysostomus, Hiëronymus, Augustinus, Bernardus, David van Augsburg e.a. Die excerpten zijn gegroepeerd onder rubrieken als *Hoe wi dencken sullen vander bittere ende veruaerlike vre des doets ende hoe nut het si dicke daer of te dencken, Vanden veruaerliken ende strenghen daghe des lesten oerdels ons heren ihesu christi, Vander gruweliker ende ewigher pinen der hellen, Vander glorien der hemelscher salicheit, Van datter noet is ouermits peitencie ende veel droefnisse ten rike der hemelen te gaen*, enz. De inhoud van het kollatieboek in hs. Londen, add. 10.287 en in hs. Brussel 19.549 stemt niet geheel overeen. In dit laatste handschrift is het kollatieboek uitvoeriger: het telt 30 in plaats van 24 rubrieken en elke rubriek wordt bovendien geïllustreerd met exemplen, ontleend aan de *Vitae patrum*, het *Liber apum* van Thomas van Cantimpré, de *Dialogus miraculorum* van Caesarius van Heisterbach e.a.

In hs. Londen, add. 10.287, fol. 67 v° - 70 r° en in hs. Brussel 19.549, fol. 95 r° a - 99 v° a komt, zoals reeds vermeld, een kollatie voor *Vanden naesten te vermanen of te berispen of vander heiligher schrift te ghelouen ende te verstaen ende boeke te hebben*. Het laatste gedeelte van deze kollatie is voor ons van belang, niet alleen, omdat het over het lezen van geestelijke boeken in de landstaal handelt, maar ook omdat sommige passages daaruit aan *Een verklaringhe vanden dietschen boeken* en aan de excerpten uit *De libris teutonicalibus* in hs. Rotterdam 9661 en hs. Leiden, Letterk. 224 zijn ontleend.

Hs. Londen, add. 10.287 is een perkamenten codex van 133 bladen, waarvan fol. 1 en 133 schutbladen zijn, die vroeger tegen

(1) In geen van beide handschriften wordt vermeld dat zij op de opgegeven folio's een « kollatieboek » bevatten, al is zulks door een eenvoudige vergelijking met het eerste kollatieboek van Dirc van Herxen zonder meer duidelijk. De bibliotheek van de Broeders des gemenen levens te Gouda bevatte o.a. « Een duytsche collacie boec », beginnend met « petrus damiani », precies de woorden, waarmee het hier besproken werk aanvangt; zie G.I. Lieftinck, *Bouwstenen voor de oudste geschiedenis van de collatie-broeders te Gouda*, Het Boek, XXXIII (1959), blz. 155-170.

de band waren geplakt. Het blad meet 195 x 132 mm, de bladspiegel 138 à 142 x 88 à 90 mm. Het handschrift is beschreven in één kolom van 26 of 27 regels door één hand (littera bastarda), die ook de rode titels schreef. De oude foliëring met zwarte Romeinse cijfers loopt van J tot cxxvij (= fol. 7 - 132), de nieuwe potloodfoliëring van 1 tot 132. Het manuscript zit niet meer in zijn oorspronkelijke, maar in een slappe varkensleren band. Buiten het kollatieboek op fol. 5 v° - 85 v° bevat het handschrift op fol. 2 v° - 6 v° gebeden e.a. en op fol. 86 r° - 132 v° negen heiligenlegenden, meestal uit de *Legenda aurea* van Jacobus de Voragine, en drie exemplen, waarvan één uit het *Liber apum* van Thomas van Cantimpré en één uit de *Dialogus miraculorum* van Caesarius van Heisterbach. Het manuscript is niet gedateerd en uit het eigendomsmerk op fol. 2 r° zijn de woorden waar het op aankomt, onleesbaar gemaakt; te oordelen naar het schrift en de taal moet het omstreeks 1460 in het Utrechtse zijn geschreven. In februari 1836 werd het door het British Museum op de auktie-Richard Heber aangekocht².

Hs. Brussel 19.549 is een papieren codex van 140 folio's, beschreven in twee kolommen van 28 à 30 regels. Het blad meet 202 x 140 mm, de bladspiegel ca. 153 x ca. 100 mm. De moderne potloodfoliëring loopt van 1 tot 140. Geheel het handschrift, met inbegrip van de rode titels, werd door één kopiïste (fol. 140 r° b: een aue maria voer die scrijfster om die mynne jhesu) in een leesbare, maar slordige littera textualis geschreven. Benevens het kollatieboek op fol. 1 r° a - 114 v° a bevat het manuscript op fol. 114 v° a - 140 r° b 24 rubrieken, handelend over de hoofdzonden, de tien geboden, de vijf zinnen, de zeven sacramenten en de werken van barmhartigheid, niet zonder wijzigingen ontleend aan *Des coninx summe*. Het handschrift zit in een perkamenten band op kartonnen borden. Het is niet gedateerd en bevat geen eigendomsmerk; het moet omstreeks 1470 in het Hollandse zijn geschreven. Met de andere handschriften van Jan Frans Willems kwam het in december 1846 in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel terecht³.

(2) Zie verder over dit handschrift *List of Additions to the Manuscripts in the British Museum in the Years MDCCCXXXVI-MDCCCXL*. Londen, 1843 (*Additions to the Year 1836*, blz. 27); K. de Flou en E. Gaillard, *Beschrijving van Middelnederlandsche Handschriften die in Engeland bewaard worden*, Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, 1895, blz. 79-84, nr. 18; R. Priebisch, *Deutsche Handschriften in England. II. Das British Museum mit einem Anhang über die Guildhall-Bibliothek*. Erlangen, 1901, blz. 103-104, nr. 119.

(3) Een korte beschrijving van dit handschrift bij D.C. Tinbergen, *Des Coninx Summe*. Leiden, [1900-1907], blz. 203; in de catalogus van J. Van den Gheyn wordt het handschrift niet beschreven. Tien exemplen uit dit kollatieboek werden naar dit handschrift uitgegeven door C.G.N. de Vooys, *Middelnederlandse stichselijke exemplen* (Zwolve Drukken en Herdrukken voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1). Zwolle, 1953, blz. 96-102, nr. XII-XX.

Hieronder publiceren we, links naar hs. Londen, add. 10.287, rechts naar hs. Brussel 19.549, het tweede deel van de kollatie, dat over het lezen van de H. Schrift in de landstaal handelt. Uit een vergelijking van beide versies blijkt dat het Brusselse handschrift op het einde een plustekst vertoont, die grotendeels uit het exemplar van Servulus uit de *Homiliae in evangelia* van Gregorius bestaat. Evenals in hs. Leiden, Letterk. 224 is dit exemplar aan de vertaling van de Bijbelvertaler van 1360 ontleend.

Vanden naesten te
vermanen of te be-
rispen of vander
heiligher scrift te
ghelouen ende te
verstaen ende boe-
ke te hebben

Vanden naesten te
vermanen en[de] van
die heilighe scrifte
te lesen ende van boec-
ken te hebben

1 ¶ Al en moeten die leke lude
niet prediken. si moghen
nochtan wel hoer euen ker-
sten vermanen mitter heyli-
5 gher scrift. ende wat goets
segghen of lesen Als grego-
rius jeronimus augustinus.
crisostomus. beda. ende ghe-
meenliken alle die heiligen
10 segghen. ende oec dat ghees-
telike recht int vijfte boec
vanden decretael Inden
gheesteliken rechte staet ghe-
screuen dat alle kerstene
15 menschen ende die voer
gheen onghelouighe men-
schen verdoemt en willen
werden. moeten alinghe en-
de al gheheel ghelouen der
20 lere ende der scrifte der hey-
ligher lerers die vander hei-
ligher kerken an ghenomen
sijn. ende dat sijn diemen
ghemeenliken in scriften en-
25 de sermoenen pleecht te alle-
geren. Want hoer lere is diep-
like ende cloelike doer sien

Al en moeten die leke lude
niet predicken. sy moghen
nochtans wel horen euen ker-
sten vermanen mitter heiligher
scriftueren ende wat goets seg-
ghen of lesen Als Jheronimus
Gregorius augustinus Crisosto-
mus Beda ende ghemeenlic al-
le die [96 v° a] heilighe seg-
ghen Ende oec dat gheestelike
recht jnt vijfte boec vanden de-
cretael Inden geesteliken recht
staet ghescreuen aldus Dat alle
kersten menschen ende die voer
gheen onghelouyghe menschen
verdoemen en willen worden
moeten alinghe ende al heel
ghelouen die leer ende scrift
der heilighe leerres die van-
der heiligher kerken aen ghe-
nomen sijn Ende dat sijn die-
men ghemeenlicken in scriften
ende sermoenen pleghet te al-
legieren Want hoer leer is
[d]iepelike ende cloelike doer-
sien. ende daer en is niet on-
rechts in gheuonden Ende niet

ende daer en is niet onrech-
 tes in gheuonden *Ende* niet
 30 alleen en sijn wi sculdich
 daer in te ghelouen. mer oec
 daer na te leuen Want die
 heilighe lerers en verbieden
 niet. godt en verbietet. *ende*
 35 si en ghebieden niet god en
 ghebietet. Want si sijn in-
 strumenten gods daer die
 gheeste gods totter menschen
 stichtinghe doer ghesproken
 40 heeft *Ende* tot hem *ende van*
 hem heeft *cristus* ghesproken.
 die v hoert die hoert mi
 ende die v versmaet die ver-
 smaet mj [69 v°] Sinte ber-
 45 nart seit Die heilighe scrift
 wil verstaen werden mit so-
 danighen gheest als si ghe-
 maect is Nummermeer en
 saltu sinte pouwels scriften
 50 *ende* des propheten dauid
 verstaen dijn gheest en wor-
 de ghelijc den gheeste daer
 si hoer scrifte mede hebben
 ghemaect Jnt spighel der sun-
 55 deren staet Also als wieroec
 niet en ruket ten si datment
 int vuer doe. soe en smaken
 oec die woerde der heiligher
 scriften niet ten si dat si ghe-
 60 coket werden inder herten¹
 Sinte Augustijn seit Gheliker
 wijs dat ons god hier in de-
 sen leuen na den lichaem
 heeft ghegheuen solaes in
 65 brode *ende* in wijne *ende*

alleen en [96 v° b] sijn wij
 sculdich daer in te ghelouen
 mer oec daer na te leuen. Want
 die heilighe leerres en verbie-
 den niet god en verbietet *En-
 de* si en ghebieden niet god en
 ghebietet Want si sijn inst[r]
 menten gods daer die gheest
 gods totter menscheit stichtin-
 ghe doer ghesproken heeft *En-
 de* tot hem *ende* van hem heuet
cristus ghesproken Die v hoert.
 die hoert mi. *ende* die v ver-
 smaet die versmaet mi Sinte
 barnaerdus seit Die die^a heil-
 ige scrift wil verstaen die
 moeten worden^b mit sodani-
 ghen^c gheest als si ghemaect
 is *nimmermeer* en selstu [97
 r° a] Sinte pouwels scriften *en-
 de* des propheten dauits ver-
 staen. dijn gheest en worde
 ghelijc den gheest daer si hoer
 scriften mede ghemaect hebben

Sinte augustijn seit Gheliker
 wijs dat ons god hier in desen
 leuen naden lichaem heeft ghe-
 geuen solaes in brode *ende* in

a die door de kopiist boven de regel met rode inkt bijgeschreven.

b die moeten door de kopiist boven de regel met rode inkt bijgeschreven.

c soda van sodanighen door de kopiist met rode inkt boven in elkaar gelopen letters bijgeschreven.

(1) *Speculum peccatoris*, caput II; Migne, P.L., t. 40, kol. 986.

dier ghelike. sonder welke wi niet leuen en moghen Also heeft hi oec inder woestinen des teghenwoerdighen leuens
 70 solaes ghegeuen nader zielen die lesse der heiligher scrift *ende* dat ghebet Sinte ieronimus seit Js enich dinc dat enen *mensch*e in al-
 75 len *verdriet* eenmoedich mach houden dat meen ic dattet si die heilighe scrift te studeren Sinte augustijn seit Het is grote scade of
 80 confusie den zielen der leker luden die segghen Wat gaet mi aen boken te lesen *der* scriften of te horen of te leren Of wat gaet mi aen sta-
 85 des te lopen totter kerken *ende* totten priesters Als ic een clerck werde so sal ic doen die dingen die die clercken doen moeten. Waer om en
 90 *verstaet* dese leke *mensch*e [70 r°] niet. dat hi broet *ende* wijn *ende* al ander goede dinghen der eerden *ende* salicheit des ewichs leuens
 95 ghelijc wil ontfaen. mer hi en wil dat iucke *cristi* niet ghelijc dragen ² ¶ Sinte Jan guldenmont seit Wat ist dat die leke luden antwoerden die die heilighe boeken
 100 niet en willen lesen daer si hem mede ontsuldighen Jc en bin segghen si gheen monic. mer ic hebbe een wijf. ic
 105 hebbe sorghe mijnre kinder. *ende* mijns huus Dit is dat hem allen hindert. Want si

wijn *ende* dier ghelike sonder welc wij niet leuen en mochten Also heeft hi oec inder woestinen des teghenwoerdighen leuens solaes ghegeuen nader zielen Die lesse der heiligher scriften *ende* dat ghebet.

Sinte jan guldemont seit jst sake dat lelic spreken die siele beulecket *ende* roepet [97 r° b] die duuele. so ist openbaer dat die lesse der heiligher scrift die siel heilich maket *ende* vercrighen gracie des heiligen gheestes Oec so seit faustus in eenre ommelien Die heilige lessen seldi inden kerken gaerne horen *Ende* in uwen huse seldi die heilighe scrifte lesen Men leest van Sinte bertolomeus dat hi doe hi die van judeen predice. so ouersetse hi of gaf den volc van dien lande Sinte matheus ewangely in dier sprake die si sprake[n] Mer of is oec te weten als Sinte jheronymus spreekt *Ende* alle die leerres houden. dat gheen boeck in alder [97 v° a] heiligher scrift diemen properlike hiet die heilighe scrift Of canonyca scriptura Dat is die apostelen *ende* ewangelisten of propheten ghemaect en[de] gheset hebben § Hier of en was een boec int eerste niet ghemaect int latijn Mer dat hele nuwe testament was ghemaect in griecscher talen wtghenom[en] Sinte matheus ewangeli *ende* Sinte pouweles leste epistelen die in hebreusch waren *ende* dat oude

(2) Niet teruggevonden.

- menen dat die moniken alleen sullen lesen die heilighe
 110 scriften Ende si dat si die leken behouens vele meer
 Want die int middel sijn ende alle daghe wonden ontfanghen die hebben meerre
 115 noet der medicinen³ ¶ Die selue seit Js dat sake datmen gheen ambochts man en vint oec hoe arm hi si. hi en hebbe of hi en pine hem te hebben alle reescap ende instrumenten daer hi sijn ambocht mede moghe werken ende doen Hoe mach hi hem dan ontsuldighen dat hi ghene
 120 boke en heeft daer hi in moghe lesen of horen. hoe hi werken of hoe hi verdienen mochte ewich loen ende ewich rycheit⁴
 130 ouermits dat hem duncket^d dat si wat weten hoer priesters ende hoer leerre die naden leuen *cristi* ende der heyligher scrift niet bespotten noch hoer predickinge versmaden. mer si selense in eren ende in waerdicheden hebben ende hem gheen aftersprake doen al scinen si oec simpel te wesen Ende al en moe-
 135 tien die leke lude niet predicken. si moeten nochtan wel duutsche boeken hebben ende lesen Op dat si van goeder simpelre leeringhe sijn ende waer van gheloue als ghescreuen staet in den decretaal extra de *hereticis capitel Cum exiniuncto* jnt beghinsel⁵ Een exempel [98 r° b] Hier van scrijft Sinte Gregorius
 140 een exempel in eenre *ommelien* inden poerten te romen daer was een die seruulus hiete arm van goede. mer rijc van doechden. dien die langhe quale of siecheden onmachtich ghemaect hadde want van sijnre joncheit totten einde sijns leuens lach hi al lanc. wat sel ic segghen want hy en mochte niet staen.

^d De kopiist schreef eerst dunch, haalde de h met een schuin zwart streepje door en schreef er het achter.

(3) Johannes Chrysostomus, *Homiliae XC in Matthaeum II*; Migne, P.G., t. 37, kol. 30.

(4) Johannes Chrysostomus, *Homiliae LXXXVIII in Joannem, Homilia XI*; Migne, P.G., t. 59, kol. 78.

(5) Gregorius XI, *Decretales*, V, 7, 12.

- 145 niet en vermochte hy hem op te rechten tot sitten opten bedde.
niet en mocht hi sijn hant tot sinen mont brenghen *ende* niet
en vermocht hi hem an die *ander* side te keren Om desen te
dienen [98 v° a] waren bi hem sijn moeder en[de]
sijn broeder en[de] wat hi van aelmissen mochte ont-
150 faen. dat deelde hi den armen mede *Ende* hi en conde
gheen letter mer hi hadde ghecoft boecke vander heiligher
schriften *Ende* hi ontfinc alrehande gheestelike lude te herber-
ghen. *ende* dede dese boecken sonder ophouden voer hem
lesen *Ende* aldus gheschiedet dat hi volmaectelic die heilige
155 scrift leerde also verre als sijn proper mate na sinen verstant
toe behoerde Want hi als ic gheseit hebbe al mit allen gheen
letteren en conde. hij pijnde hem altoes in sijnre pinen [98
v° b] gode te dancken *ende* hem te gheuen tot gods loue
naches *ende* daghes hem te dancken Mer doe het thans tijt
160 was dat sine grote doechsamicheit soude worden gheloent. so
ginc die pine wt sinen wtersten leden tot sinen binnensten
leden daer dat leuen in leghet *Ende* doe hi bekende dat hi ster-
uen soude. vermaende hi gheestelike vreemde mannen die hi te
herberghen ontfangen hadde datse op staen soude[n]. *Ende*
165 datse myt hem lesen souden die psalmen Om dat verbeiden
synre wtuaert *Ende* doe hi mit hem al steruende las so dede hi
haestelike der gheenre stemme swi- [99 r° a] ghen die daer
lasen *ende* seide hem mit anxt van groter roepen swighet
en hoerde niet hoe die loue of die sanghe inden hemele luden
170 *Ende* doe hy tot die loue die hi van binnen hoerde die oren
sijnre herten naerstelic gaf. so wort die heilighe siel ontbon-
den vanden vleische Mer doese wt gheuoert [was] so wert
daer also grote soeticheit van roke ghespreit dat alle die ghene
die daer bi waren mit o[n]uertalliger soeticheit vervolt wor-
175 den. also datse daer bi openbaerlic bekenden Dat hem die
loue inden hemel ontfanghen hadde. * [99 r° b] Dese seruulus
was ongheleert Nochtant hadde hi boeke in sijnre sprake Mer
het is te weten dat hem pinen sellen leke lude te lesen boeke
van slechter *ende* simpelren materien als vanden doechden.
180 *ende* vanden sunden. vanden loue *ende* vroechde des ewighens
leuens *Ende* vander pinen der hellen. vanden leuen der hei[li]
gher vaderen *ende* anderre heilighe *ende* dierghelike Mer si en
selln hem niet onderwinden te lesen of te disputeren van
hoghen en[de] subtilen materien. als vanden heimeliken arti-
185 culen des ghelouen vander godliker natueren of anderen ho-

(6) Gregorius, *Homiliae in Evangelia, Homilia XV*; Migne, P.L., t. 76, kol. 1133-34.

ghen [99 v° a] materien of hoghe boeken der heiliger scrif-
ten Ende oec en ist niet oerberlic dat alsulke boeke yement
ouerset in duitsche Want daer menich leec mensche die meer
wil verstaen dan sijn maet is daer hi ouer vallen mochte